

اوترا آسیانینک

تاریخی

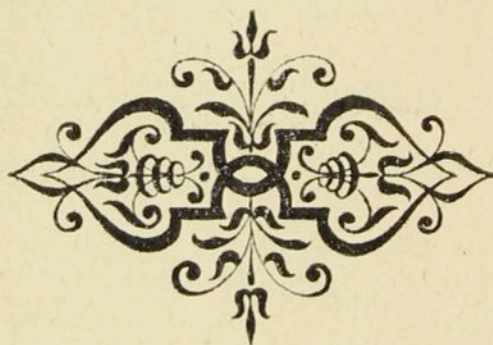
اوترا آسیانینک

تاریخی

اوترا آسیانینک تاریخی

كاشغر شھرىدە سويدىش مېشىيون نىنك
باسمە خانەسىدا باسىلدى

۱۹۳۶

اوترا آسیادینک تاریخی

اوترا آسیاداکی ترک لارنینک تاریخی بش دؤر کا بولانادور :

بیرنجی دؤر اصل چین نینک تاریخیداکی ترک لار باره سیدین اولقی

تا تعین خیرلاردین تارتیب تاریخ میلادی نینک تخمیناً ۵۵۰ نجی غچه بولور اول وقت توکوی یعنی ترک لار اولاً معلوم ایکان (زنداوستا دیکان کتابدا توران ناملیق بر خلق باره سیدین يتولکان ایکان اما بو خلق ترک لار مو ویا ایها سمو تمام تعین ایماس)

ایکنجی دؤر ترک لار تاریخیدا معلوم بولغاندین تارتیب تا ۱۲۰۰

بیان ۱۳۰۰ یل لارنینک آراقیدا بولغان مغول لارنینک هجوم لاریغچه حریت و مدنیت اوچون ترقی قیلیش نینک بر زمانی دور .

اوچونجی دؤر مذکور وقت دین یعنی چنگیز خان نینک جنک لاری بیان

باشلانغان خلق لارنینک چونک مهاجرت لاری دین تارتیب ۱۶۰۰ بیان ۱۷۰۰ یل لارنینک آراقیدا بولغان روسیه نینک هجومی بیان تمام بولور .

تورکونجی دؤر مذکور وقت دین تارتیب ۱۹۱۷ نجی یلدا بولغان

روسیه نینک انقلابیغچه بولادور .

دشمنجی دؤر روسیه نینک اوترا آسیادا ۱۹۱۷ دین تارتیب بو

وقتغچه و شینکچانکدا - ۱۹۳۳ دین تارتیب بو وقتغچه بولادور .

بىر نەچكى ئور

(قەدىم زىماندىن تارتىپ تەخمىنەن ۵۰۰ نەچكى يىلغىچە بولور)

اصل چىن نىنك ھەدىن كەنە تارىخ كىتاب لارىدا چىن نىنك شىمال طرفىدە ساكن بولغان (ھون يو ياكە شىيەنك نو) دىكان بر طائفە بارەسىدىن پوتولكان ايكان علم دارلار مذكور طائفە ترك جنسلىق ھون ايكان دىب خيال قىبورلار ليكن شونى تىمام توختا تالماب دور. هر قايداغ بولسە تىعين ايكان كە ۵۰۰ - ۶۰۰ ونجى يىل لار نىنك آرا لىقىدا نو كوى دىكان ترك جنسلىق بر كوچلوق خلق بار ايردى كىنكى ترك خلق لار نىنك اتا بابالارى بولوب مذكور ھون يو دىكان طائفەنى اوز اتا بابالارى سانادىلار .

ھون يو ياكە ھونلار تەخمىنەن بر يوز يىل تارىخ مىلاددىن ايلكارى مغولستان بىلان چىلى ، شانشى و اوردوس يورتىدا ساكن ايردىلار. اولار پاتەچى خلق بولوب آط بىلان اوى و قوى مال لارى نىھایت تولا ايردى دىب مذكور وقتداكى بر خاقانى تارىخ تصدىف قىلغوجى پىتوب دور. اولار اولوغ مىدانىت تايىمى خط پتوشدىن بى خبر بولوب اولار نىنك فقط بر طىبعتلىك دىنى بولسە ھم مملكت اساسى بىلان قانونلارى محكم ايردى. اولار نىنك طعامى تولاراق كوشت بىلان سوت و ايكىن لارى ترە بىلان كىكىزدىن ايردى. آط مىنشىكا چاپسان و چلە كىمان اتىشقە كامل ايردىلار. ۳۰۰ يىل تارىخ مىلاددىن ايلكارى اولار نىنك مملكتى شىمالى خاقانىستاندىن باشلاب مغولستاندىن اوتوب سونكى كارىيە غچە يىتكان ايكان . ھىتى دىكان پادشاه نىنك سلطنتىدە اولار نىنك مملكتى ھەدىن كوچلوق تورغان ايكان .

اوترا آسیانینک جهتیدین هونلار بیلان خاقانیلار اراسیداکی سوقاش

خاقانیستان تسمین خاللیق سلسله سی نینک وقتیدا (۲۵۵ - ۲۰۹ میلاد مسیح دین ایلکاری) بر چونک پادشاه لبق بولغاندا هونلار نینک قبیله لاری هم مغولستان بیلان باشلاب سونکاریه غچه یتکان بر حکومت پیدا قیلدیلار . خاقانیلار اوز مملکتی فی شمالداکی هجوم قیلادورغان خلق لاردین ساقلاماق اوچون سد چین دیکان اوزون لوقی تخمیناً ۶۰۰ پوطی بر سفیل یاساغان ایردیلار .

هونلار نینک اولقی ترتیب قیلغوچی سی توومان ایردی اول اوزی ماوتون آتلیق عزت کا حریصدار بولغان اوغلیدین اولتورولدی . ماوتون اولاً مشرق طرفیداکی همسایه خلق لار بیلان سوقاشیب اولارغه غالب کلدی اندین کین جنوب داکی خاقانی لارغه هجوم قیلیب اولارغه جزا کلفت بولدی . خاقانی تاریخ کتاب لاریدا یازیلیب دورکه اول ۳۰۰۰۰۰۰ آتلیق عسکر بیلان فن دریا سیغچه چیقان ایدی حان خاللیق سلسله سیدین بولغان ککوتسی آتلیق خان ۲۰۰ ونجی یلیدا میلاد مسیح دین ایلکاری هونلار بیلان جنک قیلغالی چیقیب اولارنی کینکا یاندوردی لیکن آخر انی قورشادیلار و اول آران قول لاریدین قوتولدی . تخمیناً ۵۰ یل ایچیده بو ایکی مملکت بر بری بیلان سوقاشیب تورور ایردی . بر بری بیلان بوتوشکاندا خاقانی پادشاه لار بعضیدا هونلار نینک پادشاه لاریغه اوز قیزلارینی خاتونلوققه برماکچی بولدیلار . هونلار فقط خاقانیلار بیلان جنک قیلمای بلکه جنوب مغرب داکی خلق لارغه هم هجوم قیلدیلار بر نچه یوز یل میلاد مسیح دین ایلکاری ایدیکه وقتدا کانسو دیکان ولایت نینک مغرب شمالی نینک بولونکیداکی و ککوتفور نینک مشرق بیلان شمال طرفلاریدا بویدیکچی دیکان بر طائفه اولتوردی . اولار تبت طرفیدین کلسکان ایکانمیش . اولار نینک هنرمندلاری خاقانیلارغه شیشه کرلیک هنرنی اور کاتب

دورلار. قديم قى يونانييلار اولارنى توخارى دىر ايردىلار. توخارى زبانى آريه لىك تىلىكا
نسبت ايكان. تولا توخارى ياكە يوچى كىتابلارى كوچار و طورفان نىك اطرافلارداكى
قديم قى شىرلار نىك ويرانه لاردا تاپىلغان دور .

تخمىنآ ۲۰۰ ميلاد مسىح دىن ايلكارى هونلار مذكور يوچىلارغە هجوم قىلدىلار .
۱۷۶ نجى يلدا (مسىح دىن ايلكارى) هونلار نىك خانى ماو تون يوچىلارنى مغلوب
قىلدى و ۱۶۵ نجى يلدا ماو تون نىك اوغلى لاو شىمىك اولار نىك پادشاهى نى اولتوردى .
اول وقت يوچىلار قورقونجى دىن مغرب طرفىكا قاچتىلار . ۲۰۰۰۰۰ ياكە آتقوچىلار
خاتون بلالارى بىلان ايلى نىك دره سىكا باردىلار . لىكن وو سون دىكان بر پاتەچى
طائفە اولارنى ايلدىن هيداب آتقاندا اولار تاشكند طرفلارىكا بارىب اول يردىن ساكە
دىكان بر طائفە نى چىقاردىلار (اول طائفە مغرب تركستان بىلان التە شىر نىك تولا
يرلاردا بار ايردى و ختن نىك قديم قى شىرلار نىك ويرانه لاردا تولا ساكە لىك
كىتابلار تاپىلغان دور) يوچىلار هم او كىسوس ياكە امودرىسى طرفلارىكا بارىب اندا
آرى حكومتى ايچىدە مدنيت اوچون ترقى قىلدىلار . مذكور پادشاه لىققە تخمىنآ ۱۵۰ يل
ميلاد مسىح دىن كىن كابل كشمىر بىلان هندستان مغرب شىمالى تابىع ايردى يوچىلار
كازمىشكا دىكان پادشاه نىك سلطنتىدە دودەھى دىن ايچىدە غىر تلىك بولوب هندى دىن
بىلان مدنيت نى اوترا بىلان مشرق آسباغە ساجتىلار .

خاقانىلار نىك هونلار نى قورشاماق اوچون جد جەد قىلىشى

حان خانلىق سىلسە دىن بولغان وو قى قىصر يوچىلار نىك پادشاهى اولتورولكانى
و انىك فقرالارى نىك قاچقانى نى انكلاب ايمدى اوز دوشمن لار دىن انتقام آلماق
اوچون من بىلان اتفاق بولغالى خواھلايدور دىب فكر قىلدى . انىك اوچون وو تى قىصر

۱۳۸ نجى يلىدا (مسيح دىن ايلكارى) چانك كىمىن دىكان بر كىشى نى ايلچى قىلب يويچىلارغە ايلاردى ليكن اول چانك كىمىن هوللاردىن توتولوب اون يل اسير بولغاندىن كىن قاچىب كىتىب او كسوس درياسى نىنك شىمالى طرفىدە ساكن بولغان يويچىلارغە يىتب كىلدى . اول كىلكانده يويچىلار ۱۶۵ نجى يلىدا بولغان واقعه نى اونوتوب قالىب مغولستانداكى ايلكاركى دوشمن لارى بىلان كارى يوق ايردى . بو سبب دىن چانك كىمىن اول ىردە بر يل توروب چىنغە يانىب باردى . انكا بيورولغان سىياسى ايشلار يده رواجلىق تاپماغان بولسه هم انىنك سفرى بىكار بولمادى چونكه مغرب داكى يورت لار باره سىده ايتىب برسە خاقانىلار اول مملكت لار بىلان سودا قىلغالى قىزىق بولدىلار . اول وقت دىن تارتىب خاقانىلار اوزىنى هوللاردىن ساقلاماق اوچون چنك قىلمى بلكه مغرب طرفلار يكا سودا اوچون چونك بر يول آچماق اوچون سو قاشور ايردىلار .

۱۳۵ نجى يلىدا وو تى قىصر هوللارنى قورشاغالى آز قالىدى ليكن بو سبب بىلان اولار انىنك قىصدىدىن قوتولدىلار و اندىن اون يل ايچىدە نصرت بر وقت بر طرفكا بولوب ينه بر وقت باشقه طرفكا بولور ايردى . ۱۲۵ نجى يلىدا يكرمه ياشلىق حوكو بىمىنك يته كون ايچىدە هوللار بىلان سوقاشىب اولارنى حاضرقى كانسونىنك مغرب شىمالىدىن چىقاردى . ۱۱۹ ونجى يلىدا اولار نىنك آراسىدا ينه بر چونك سوقاش واقع بولدى انىنك ايچىدە هوللار نىنك اولكان و اسير بولغانلار نىنك عددى ۱۹۰۰۰ كشى ايردى مونىنك بىلان هوللار نىنك كوچى اوزون وقتغچه باسىلدى .

شىرقى تركستان ياكە شىنكجانك هوللار بىلان خاقانىلار نىنك اوتراسىداكى چنككا كىرىب قالىشى

مذكور وقتدا ايمدىكى شىرق تركستان ياكە شىنكجانك بولا ولايت لار كا بولانىكان ايردى . بعضى وقت لاردا ۲۶ بعضى وقت ۵۰ كچىك ولايت

شىنكجانىكىدە بار ايردى. هر شهر اوز چوره سى بىلان بر پادشاه لىق ايردى. مشرق جنوبىدىن تارتىپ ختن ياركند كاشغر آقسو كوچار قرا شهر طرفان و لوب نورنىك يانداكى **لولان** شهرى مذكور پادشاه لىق لارنىك مشهور راقى ايردىلار. لولان شهرىدىن حاضرقى وقتدا فقط ويرانه لار قالىپ دور.

اول كچىك پادشاه لىق لارنىك شمال طرفىداكى لار هونلار غه تابع بولغان ايردىلار جنوب بىلان مغرب جنوبىداكى لارنىك خواد خاقانىستان خواد هونلار بىلان معامله سى يوق ايردى.

وو قىصر هونلارنىك هجوم قىلىشى نى پستلاتكاندىن كىن لولان و طرفان نىك پادشاه لار غه غلغله قىلغالى باشلادى چونكه اول شهرلار مغرب كا بارادورغان سودا يولى نى توسار ايردى. ۱۰۸ نجى يلىدا مسيح دىن اىلكارى چاۋ پو نو قتا دىكان بر جنرال **لولان نىك** پادشاهى نى اسير قىلىپ طرفان نىك پادشاهى نىك اوستىكا نصرت تاپتى. مونىك بىلان مغرب كا بارادورغان يول اوچوق بولدى. و قىصر اوزى هونلار بىلان اتفلاشقالى باشلادى ۱۱۵ نجى يلىدا چانك كىمىن اتلىق بر آدم اىلى داكى وو سون دىكان طائفه غه اىپار يلىپ **لولان** بىلان طرفان مغلوب بولغاندىن كىن مدارانى پوتكوزدى مدارانى برپا قىلماق اوچون وو سون نىك پادشاه غه خاقانى بر پادشاه نىك قىزى برىلدى (۱۰۴)

هېچ بر نمة توسماغاندىن كىن خاقانىلار كانسو، لولان، طرفان و اىلى بىلان فرغانه غچە سودا اوچون بر يول تاپتىلار لىكن فرغانه نىك پادشاهى اولار بىلان سودا معامله ايشلارنى خواھلامادى بو سبب دىن تولا كىچىك واقع بولور ايردى و بر نچە خاقانى ايلچىلار اولتورولكاندىن كىن وو قىصر ۱۰۴ نجى يلىدا بو ضدلىق نى يوقاتماق اوچون بر قوشون اىباردى لىكن اول قوشون اوزون يولدا تولا مشقت تارتىپ عاجزلاشىپ فرغانه غه يتككندە مغلوب بولدى. ۱۰۲ نجى يلىدا ىنە بر قوشون (۶۰۰۰۰ عسكەر) اىبارىپ فرغانه نى الىپ اىنك تاختىغە باشقە بر پادشاه نى اولتورغوزدى. اندىن كىن كاروانلار خاقانىستاندىن ايمدىكى روسىه تر كىستانىغە بارور ايردىلار.

خاقانیلارنینک مذکور جنک لاری بیلان اوترا آسیاداکی کچیک مملکت لارنینک تولاسی خاقانیستانغه توتاش بولدی و ختن هم خاقانیلارغه تابع بولدی. هر قانداغ بولسه خاقانیلار اوترا آسیاغه یالغوز ایکادارچیلیق قیلماي بولمکه هونلار بر نچه مرتبه اوتراغه کیریپ خاقانیلارنینک آلیش بریشی فی کسار ایردیلار. ووتی قیصر یاشانغان کونلاریده اوز سردارلاریغه انداغ ظلم سالدیکه اولارنینک بری سوقاشدا مغلوب بولسه بعضیدا اوز اهل بیت لاری بیلان اولتورولدی بو سبب دین قیصرنینک همه دین بهادر قهرمان لارینینک بر چونک عددی هونلارغه اوتوب الدیلار. مونیکن بیلان خاقانیلارنینک کوچی اوترا آسیادا کمرک بولدی .

ووتی قیصر دین کینکی ایکی قیصرنینک سلطنتیده لولان ، طرفان ، کوچار و یارکند ینه خاقانیستانغه تابع بولدی لیکن هونلار ینه پات طرفان نی آلدیلار. ۶۰ نجی یلیدین تارتیب هونلارنینک پادشاه لبقی اوز ایچیداکی جنک لار و نا اتفاقلیق بیلان عاجز لاشقالی توردی . مونیکن بیلان خاقانیلار تاریخیم یورت لاریدین یتورکان فی ینه تارتیب آلدیلار. ۵۹ نجی یلیدا مسیح دین ایلمکری چانک کی شرق ترکستان نینک همه ۳۶ ولایت اوستیکا والی بولدی و ایننک اولتورا دورغان جایی وولئی ایردی. اول وقت دا کانسودین لولان ، چرچن ، کریا ، ختن ، یارکند و پامیر تاغلاریدین اوتوب باکتیره و کشمیرداکی یویچیلارنینک مملکتیکا بر یول اچیلدی .

هونلارنینک اوز اراسیدا کی جنک لار .

بالدور معلوم قیلینغاندیک ۶۰ نجی یلیدین (مسیح دین ایلمکاری) تارتیب هونلارنینک اوز اراسیدا جنک و نا اتفاقلیق پیدا بولغان ایردی . مذکور جنک لار هونلارنینک پادشاه لبقی نینک بولانما کیکا سبب بولدی . هونلارنینک چی چی خان دیکان بر خانی مغولستانداکی کهنه یورت لارا اوستیده سلطنت قیلور ایردی لیکن حوجان سیئی خان

اوزىنى خاقانىستان نىنك ھايتىكا تاپشوروب خاقانى خاندىن ياكە قىصردىن سدچىن دىكان سفىل نىنك ياندا اولتورغالى اذن تاپتى - ۵۱ نچى يىلىدا اول چونك عزت بىلان قىصر نىنك تصرف پادشاھىدىك قبول قىلىندى. خاقانىلار نىنك ياردەمى بىلان چى چى خان نى مغرب طرفىكا ھايداب اتى. چى چى خان اىلى درەسىداكى ووسون طائفەنى مغلوب قىلىپ سونكارىدە بر چونك مملكت پىدا قىلدى. سوغدىانە نىنك پادشاھى ايمدى ووسونلارنى باسقالى بر يارى بر كوچى تاپتىم دىب خوش بولوب چى چى نى سوغدىانە نىنك اطرافىدا اولتورغالى تكليف قىلدى. سمرقند نىنك يقىنىدا اوزىكا بر قورغان ياساب چورەسىداكى يورتلارغە ظلم سالىب اتى تكليف قىلغان سوغدىانە نىنك پادشاھىغە هم آرام برماس ايردى لىكن بر خاقانى ايلچى نى اولتوركاندە خاقانىلار نىنك انتقامى حىال بولمادى. ۳۶ نچى يىلىدا مسىح دىن ايلكارى تارىم يورتلارى نىنك والىسى بر قوشون يىغىپ سوغدىانە داکى هونلارغە هجوم قىلىپ چى چى خان نى اولتوروب انىنك باشى نى خاقانىستانغە ايباردى. مونىنك بىلان مغرب داکى هون مملكتى يوقالدى و حو خان سىئى خان خاقانىلار نىنك ھايتىدە تورغانى اوچون اتا بابالارى نىنك اورخون درياسىداكى اورداسىغا اولتوردى.

هونلار مغلوب بولغاندىن كىن خاقانىستان مغرب يورتلارى بىلان قىلغان ايش برىشى ىنە باشلانىپ كوجلوق بولدى و ميلاد مسىح دىن بر نچە يل ايلكارى هم كشمىر بىلان ايش برىش باشلاندى - خاقانىلار نىنك مدنيتى هونلار نىنك كى دىن ايكىزراك بولغانى اوچون غالب بولوب اوترا آسيانىنك اوستىكا ايكادارچىلىق قىلدىلار.

خاقانىلار نىنك اوزا اسىداكى جنكلار هونلار اوترا اسياغە ىنە ايكادارچىلىق قىلماقىغە سبب بولماقى

بر نچە يل ميلاد مسىح دىن ايلكارى خاقانىستاندا تخت مرتبهسى بارەسىدىن جنكلار بولدى و اول وقت واندە مانكە دىكان بر كشى سلطنتى نى اوز قولبىغە الدى.

خاقانى حكومت بو جنك لار بيلان عاجز لانغان وقت دا هونلار ينه اوتر آسيانىنك اوستىكا
 خواجه بولور ايردىلار. ۲۵ و ۳۵ يل لارنىنك آرايلىقىدا (مسيح دين كين) هونلار
 فقط شمال طرفداكى تارىم ولايت لارنىنك الهامى بلكه هم شمالى كانسوى اوزىكا
 تارتىب الديلار. تارىم جنوب طرفداكى ولايت لار اوزىكا قايىلار ايردىلار. اولارنىنك
 آراسىدا ياركند ولايتى همەدىن كوچلوق بولوب جنوبى تارىم نىنك كچىك ولايت
 لارىكا حمايت قىلماق اوچون خاقانى قىصردين بر التماس قىلدى ليكن قىصر تعين
 اوچور برماي خواهلاماغاندىك تورسه ياركند نىنك پادشاهى خفه بولوب ۴۱ نجى يىلدا
 (مسيح دين كين) خاقانىستان بيلان قىلغان همه سياسى ايشلارنىنك كىب تارىم نىنك
 مغرىده اوزىكا بر چونك حكومت پيدا قىلدى. ياركند حكومتى كوچارغچه يتىب ايردى
 و اول شهر اوستىكا ياركند پادشاهى اوز اوغلىنى پادشاه تىكلادى.

لولان، طرفان و قراشهر نىنك پادشاهلارى ياركند پادشاهى بيلان هونلارنىنك
 ظلميدىن هاريب كتىب اولارنىنك ضدىغه بىزكا ياردم بركىل دىب ۴۵ نجى يىلدا
 خاقانى قىصردين بر التجا قىلدىلار ليكن قىصر خاقانىستان نىنك ايچىداكى سياسى
 ايشلارى بيلان مشغول بولوب ياردم برالماس ايردى.

هونلارنىنك حكومتى نىنك عاجز لانماقنى و ياركند

حكومتى نىنك يو قالماقنى

قرق التنجى يىلدىن تارتىب بر نچه يل ايچىده هونلارنىنك يايلاق لارى بار يرلارده
 قاتىق قوروقچىلىق واقع بولدى. مونىنك بيلان هونلارنىنك آراسىدا چونك
 ناراضىلىق پيدا بولوب نا اتفاقلىق باشلانور ايردى. حوحان سىمى نىنك بر اوغلى
 خاقانىستان نىنك سرحدىكا باريب اولتوروب قىصر نىنك حمايتىده بولوب قالدى. اول
 وقتدين تارتىب بولار جنوبى هون يو اتاندىلار. خاقانىلارغه اوتوب المان خان
 اوز خلقى بيلان شمالى هون يو اتاندى. مذكور هونلار اولاً رواجلىق بيلان اوترا

آسیا اوستیکا ایکادارچیلیق قیلماق اوچون جدجهد قیلور ایردییلار. یات فرصتمه نشان نشان (لولان) طرفان، قرا شهر و کوچار اولارنینک قول استیدا بولدی و هم مغربداکی ولایتلار بیلان معامله قیلور ایدییلار.

ختنده همیو مو پیا دیکان سردار اوزینی پادشاه قیلغان ایدی لیکن یارکند بیلان سوقاشقانیدا اولتورولدی. اول وفات بولغاندین کین اینک برادری نینک اوغلی جنک فی قیلیب یارکند، کاشغر و ینه بر نجه ولایتلارنی اوزیکا تابع قیلدی. اسمی کوانک تو ایدی. هر قایداغ بولسه اول کوانک تو هولارغه یقین تورور ایردی و بر هون اینک اورداسیدا ساکن ایردی. اول وقتدا هولارنینک کوچی تاریم یورت لاردا چونک ایردی لیکن خاقانیستان ینه قوتلانیب مینک تی قیصرنینک سلطنتیده غیری یورتلار بیلان ایلکارکی سیاسی ایشلارنی قیلادورغان بولدی (۵۸ - ۷۶ یل لارده) ۷۳ نجی یلدا مینک تی قیصر بر قوشون ایباریب بارکول تینکزی نینک یانیدا هولارنی مغلوب قیلدی و ۷۴ ونجی یلدا طرفان خاقانیلارغه اوتتی.

مذکور جنک لار ایچیده پان چاو دیکان بر کشی شهرت تایتی و مینک تی قیصر هولارنینک ضدیغه منکا یاردم بر کوچیلار تاپسون دیب انی ایباردی. پان چاو اوترا آسیانینک تاریخیداکی همه دین عجائب کشی لارنینک بری ایکان. اوتوز یل ایچیده اول اوزی حیله و شجاعت بیلان خاقانیلارنینک حکومتی نی اوترا آسیادا بنا قیلور ایردی. اولقی جرئت لیک سوقاشی نی شان شاندا قیلیب ۳۶ پهلوان آدم بیلان هولارنینک سفارت خانه سیداکی همه کشیلارنی چاناب خاقانیستانغه اطاعت قیلامن دیب مضطرب بولغان پادشاهنی قسم قیلغالی زورلادی. اندین کین نهایت آز قوشون بیلان ختن نینک پادشاهی کوانک تو نی اورداسیداکی ساکن هولنی اولتورکالی و خاقانیستان نینک قیصریغه قایلارمن دیب اقرار قیلدوردی. مونینک بیلان تاریم نینک مشرق جنوبی نی اوز قولیغه الیب اندا بر قوشون قوییدی. اوز عسکرلارینی تولاراق خاقانیستاندین تاپمای بلکه انکا دوست بولغان شهرلاردین الور ایردی. بر وقت بر شهر بیلان ینه بر وقت باشقه شهر بیلان اتفاق بولوب کچیک مملکتلارنی بر بریکا ضد

قویارغانی بیلان اوز سیاسی ایشلارینی مانکدورور ایردی. هونلار ۷۳ نجی یلدا
 بر نجه مرتبه مغلوب بولغاندا و پان چاو شان شان و ختن شهرینی آغاندا کوچار
 پادشاهی کیمین کاشغرنی هونلارغه آلدورغان ایردی. پان چاو اوز ختن عسکرلاری
 برله ینه کاشغرنی تارتیب ایلکارکی پادشاه نینک اوغلی فی سلطنت قیلغوجی قیلدی
 لیکن شمالداکی چونکراق مملکت لار یعنی قراشهر، کوچار و آقسو اینکدین کاشغرنی
 الماق اوچون بر قوشون ایباردی. اول وقت خاقانیستان نینک ینکی قورولغان والی هم
 قراشهر عسکرلاریدین اولتورولدی. مومینک همهمسی بیلان خاقانیستان نینک اوترا آسیاداکی
 سیاسی ایشلاری امیدسز کورولدی و چانک تی فیصر خاقانیستان نینک اوترا
 آسیاداکی سیاسی ایشلارینی یوقاتقالی خواهلاب پان چاونی کاشغردین خاقانیستانغه
 قیچقیردی. پان چاو کاشغردین چیقاندا شهر درحال هونلار نینک قولیغه نوشتی
 لیکن اول ختنکا کسکانده شهر نینک خلقی کتما کیل دیب یالباردی و ایتلورکه
 خلق اینک آطی نینک یوتلارینی قوچاغلاب مینیب کتیش فی توسستی. اول وقت
 پان چاو قیصرغه بر التماس نامه فی یوتوب تاریخ یورتلاری خاقانیستانغه قایداغ
 منفعت لیک بولغانی فی بیان قیلدی. مومینک بیلان فیصر پان چاوغه توختاغالی اذن
 بریب انکا قوشونلار ایباردی. ایکی یل ایچیده اول ختنده و یارکنده هونلار و
 تاریخ نینک شمال طرفیداکی مملکت لار نینک ضدیغه جنک قیلیب توردی. ووسوندین و
 سوغدیانه دین امداد قوشونلار تاپتی و طرفاغه جنک قیلغاندا هندی آریلار انکا
 یاردم بردی. هندی آریلار بیلان دوشمن بولغاندا اولار ۹۰ ونجی یلدا ۷۰۰۰۰
 عدد لیک بر قوشون فی اینک ضدیغه ایباردیلار. پان چاو مذکور قوشون نینک بر
 حصه سی فی مغلوب قیلغانی بیلان قالغانلاری بانیب کستیلار. ۹۱ ونجی یلدا قراشهر دین
 باشقه همه تاریخ یورتلاری تابع بولغان ایردی و خاقانیستان اوترا آسیادا اوز
 قدیمقی مملکت لارینی یاندوروب الغان ایردی. پان چاو همه مذکور ولایت لار اوستیکا
 والی بولدی و اینک پای تختی کوچار ایردی. اول ۱۰۲ نجی یلغچه تاریخ یورتلاری
 اوستیکا ریکتاتور دیک سلطنت قیلور ایردی. اول وقت ۷۰ باشار بولوب

انا بابالارى نىڭ قېرلار يەنە دېن قېلىنماق اوچون خاقانىستانغە يانئېب باردى. پان چاۋ نىڭ اوغلى پان يىۋىڭ اتاسىدىن كىن والى بولوب عقل لىق بىلان سلطنت قېلىپ اوترا آسپاداكى مملكتنى خاقانىستانغە ساقلاپ ايردى. هر قايداغ بولسە اول كچىك ولايتلار بىردىن بىردىن اوزىنى ازاد قىلغالى باشلاپ ايردى. بعضىلارى ھونلارنىڭ ياردىمى بىلان ازاد بولدى. بعضىلارى اوز اوزىنى ازاد قىلورلار ايدى. لىكن تجارت يوللارى مۇنىڭ بىلان بىند بولمادى و اول يوللارنىڭ آچىلماسى اوچون خاقانىستان جەد جەد قىلغان ايردى. خاقانىستاندىن مخصوصاً شىبايى اوترا آسپانىڭ چوللارى و تاغلار بىلەن اوتادورغان اوزون يوللار بىلان مەرب طرفىكا اىبارىلىپ آخىر رومالىق لارغە قىمت ساتىلور ايردى. مۇنىڭ اورنىدا خاقانىلار آلتون، كوش، شىشە، عطىرە و باشقە باشقە نرسەلەر تاپار ايردىلار.

مەرب آسپا بىلان اوروپانىڭ مدنىتى مەشرىق طرفىكا تارقاقىلماق

اوترا آسپاداكى تجارت يوللارى فقط سودا ايشى اوچون بولماي بلكە ھەم مەرب نىڭ مدنىتىنى مەشرىققە تارقاق تور ايردى. بو طرىقەدە خاقانىستانغە بىدە و تال تىشى الپ بارىلدى. مەكۇر كىپە و مېۋە درخت خان خانلىق سىلسىسى نىڭ و قىتىدا قرغانەدىن تىرىم يورتلارغە كەلتورولدى.

مەشرىق خلقلارى مەرب مدنىتلىك عالمى بىلان توتاش بولغاندىن كىن اولارنىڭ عالم بارەسىداكى علمى چونكىراق بولدى لىكن مەكۇر تجارت يوللار بىلان تىرىم يورتلارغە و اندىن خاقانىستانغە كەلتورولگان بىلكى دىن مەشرىق خلقى نىڭ توروشى و خىالى نىڭ تەبىل بولوشىغە تىخى چونكى سەبب بولدى. اول وقت اوترا آسپاغە كەلتورولگان دىن بودەھى دىن ايردى (باشلاغۇچىسى ۵۶۰ يىل مەسح دىن اىلكارى توغولغان فىلسوف كوتاما اىكان) اول دىننى اوترا آسپاغە الپ بارغۇچىلار ھىندى آرىلار ايردىلار — ۱۵۰ نچى يىلدا بودەھى دىن خاقانىستاندا كۈچلۈق بولغان ايردى. اول وقت خاقانىستان نىڭ پاي تىخى لۇپاندا شەربىدا

هم هندستاندين هم ختن، كاشغر، كوچار و باشقه باشقه طرف لاردین بودهی مبشرلار بار ایردیلاز و مونیکنکدین معلوم بولورکه بودهی دین اول وقت اوترا آسیادا کوچ تاپقان ایردی.

فقط خاقانیستان مغرب مدنیتمیک یورت لاردین منفعت تاپمای بلکه مغربی یورت لار هم خاقانیستاندین هنر اورکانور ایردی مثلاً قسای لون دیکان کشی ۱۰۵ یلدا مسیح دین کین بر قسم کاغذ اتکالی باشلاب ایردی و حاضر قی وقتدا ختن و یارکننده اتکاندیک اول وقتدا هم اوخشاش طریقهده کاغذ اتکان ایکان و تخمیناً ۱۵۰ یل مسیح دین کین لولاندا کاغذ بار ایردی.

حان خانلیق سلسله سی نینک توشماکی و هونلار بیلان باشقه پاتہ چی خلق شمالی خاقانیستان فی الماقی

تخمیناً ۴۰۰ یل ایچیده خاقانیستان نینک تختیده اولتورغان کوچلوق حان سلسله سی بارغان ساری عاجزلاب بوزولغالی باشلادی و خاقانیستان اوچ مملکت کا بولانندی. حان خانلیق سلسله سی توشکاندین کین جنوبداکی هونلار شمالی خاقانیستاندا سلطنت و کوچ تاپقالی جدد جهد قیلدیلاز — حان خانلیق سلسله سی نینک بنا قیلغوچی سی لیو پانک (کاو تی) هونلار نینک خانی ماو تون بیلان صلح قیلغاندا انکا قیزلاری نینک برینی خاتونلوققه برکان ایردی. مونیکنک اوچون جنوبداکی هونلار نینک خانلاری حان خانلیق سلسله سیدین ایکنیمیز دیب اوزینی لیو آتادی.

شمالی مغولستاندا توفنگوز دیکان طائفه لار شمالداکی هونلار نینک اورخون دریاسی نینک یانیداکی ساکن یرلاریده اولتوروغلوق ایردی. مذکور طائفه لار یات فرصتده انداغ ضدایق کورساتیمکه و و قیصر ۲۷۹ ونجی یلبدا اوترا آسیاغه

بارادورغان يول لار توسولماسون ديب كانسونينك مغرب شىمالىغە بر قوشون ايباردى.
 تىبىتلىك خلق لار هم بولاماق اوچون چانك ان دىكان كهنه پاي تخت شەرغچە چىقنىلار.
 جنوب دىكى هونلار خاقانىستانغە تابع بولغان وقت ايجىدە خاقانىلاردىن ترتيب
 اوركانىب كوچلوق بولغان ايكان. اول وقت شان شى نىنك خلقى نىنك يارىم عددى هونلار
 ايردى — ۳۰۴ نجى يىلدا اولار نىنك خانى لىمو يىوان فن درەسىدە (حاضرقى پىنك
 يانك) ساكن بولوب اندا بر ترتيبلىك پادشاهلىق پىيدا قىلىپ اوزىكا حان نىنك
 پادشاهى دىب ات قويوب شىمالى خاقانىستان نىنك ضدىغە جنك قىلغالى باشلادى. ۳۰۸ نجى
 يىلدا هون خانلارى نىنك قوشونلارى سلمىك چورەسىداكى ولايتلارغە كىلدىلار. ايكى
 يىلدىن كىن هونلار يانك چىكىيانك درياسى نىنك شىمال طرفىداكى يورتلارنى آغان ايردى.
 لو يانك شەرى ۳۱۱ نجى يىلدا اليندى و حواى قىصر اسىر بولوب خان نىنك
 پاي تختى پىنك يانكغە ايبارىلدى.

لىكن هونلار اوزون وقت شىمالى خاقانىستاندا يالغوز خواجه بولمادىلار.
 اى لو اتلىق توپيا دىكان تونكوزلار نىنك بر غيرتلىك خانى بار ايردى و ۳۱۱ -
 ۳۱۵ يىللار نىنك آراقىدا هونلار و تونكوز خلقى بر بىر يىلان قاتىق سوقاشور
 ايردىلار. اى لو خاندىن كىن يو لو خان بولدى و اول التاي يىلان سونكارىغە
 جنك قىلىپ الغان ولايتلار يىلان توپيا حكومتىنى كوچلاندوردى.

هونلار نىنك پادشاهى لىمو تسونك ۳۱۸ نجى يىلدا اولكاندە پىنك يانك نىنك
 اورداسىدا انقلاب بولدى وليونىنك اهل بيتلارى نىنك همەسى اولتورولدىلار. مونىنك
 يىلان پادشاهلىق ايكى حصە كا بولاندى. مغرب دىكى حصە اوستىكا لىمو يىاو و مشرق دىكى
 حصە اوستىكا شىشى لو سلطنت قىلغوجى بولدى — ۳۲۹ ونجى يىلدا اول ايكى پادشاه
 لو يانك پاي تختى بارەسىدىن برىرىكا جنك قىلور ايردى. شى لو غالب بولدى و
 مونىنك يىلان مشرق دىكى هونلار تىمام شىمالى خاقانىستان اوستىكا ايكادارچىلىق قىلور
 ايردىلار لىكن شى لو اولكاندە (انىنك او كاي برادرى) شىشى هو حكومتىنى اوز
 قولىغە اليب شى لونىنك همە اهل بيتلار نىنك اولتوردى (۳۳۳) و شى هو وفات

بولغاندا انىڭ باقان اوغلى شى مىن اوڭاى اتاسى نىڭ اهل بيت لارنى قتل قىلدى (۳۴۹). خلق بو قان توڭولماكى اوچون قوپقاندا شى مىن خطاي فقرى لاردين ياردىم ايستادى. خطايلار ھونلارنى يىمان كوروب اوز يورتىنى باسقان بىكانه لاردين انتقام الغالى طيار توردىلار و ھونلارنىڭ اراسىدا انداغ قان توڭولماك واقع بولدىكە فقط پاى تاختدا تخمىنە ۲۰۰۰۰۰ ھون اولتورولدى. بو ھىبتلىك قان توڭولماكى ھونلارنىڭ پادشاھلىقى نىڭ يوقالمىقىغە سبب بولدى - ۳۵۰ نجى يىلدا شىمال مغربداكى تونكوزلارنىڭ امىرى ما يونك بىر قوشون بىلان كىلىپ شى مىن نىڭ چونك قوشونى اوستىكا غالب بولدى و ايكى يىلدىن كىن ھونلارنىڭ پاى تاخت شەھرى اليندى و شى مىن پادشاھنىڭ باشى كسىلدى .

تۇنگۇز دىكان طائفە نىڭ حكومتى

ھونلارنىڭ پادشاھلىقى توشكاندە تۇنگۇز لاردين باشقە خلق لار ھىم ھونلار نىڭ يىردىن الور ايردىلار .
مغرب شىمالىداكى شى مىن تونكوزلارنىڭ لاردا بىر يىلكى كوچلوق پادشاھلىق پىدا بولدى. تىبتلىك لار بىلان توقانچىلىقى بولغان فو اتلىق بىر خانلىق اهل بيت انى بنا قىلغان ايردى . ۳۵۱ يىلدا انىڭ سلطنت قىلغۇچىسى فو كىيىن چىن نىڭ پادشاھى دىب اوزىكا نام قويدى. ما يونك نىڭ استىداكى مشرقى تونكوزلار اوز اراسىدا نا اتفاقليق و جنك چىقانى اوچون عاجزلاشقان ايردى . اما فو كىيىن نىڭ استىداكى تونكوزلار وانك مىنك اتلىق خاقانى بىر وزير نىڭ ياردىمى بىلان شىمالى خاقانىستاننى اوزىكا تابع قىلدى - ۳۸۱ نجى يىلدا انىڭ پادشاھلىقى كورىيە يارىم جزىرەدىن تارتىپ اوترا آسياغچە يتكان ايردى. اول وقت فو كىيىن اوزىنى قىصر و اهل بيتىنى چىن سلطنت سلسلەسى (۳۸۱ دە) اتادى. فو كىيىن نىڭ چونك نصرت لارى ھىم اوترا آسياغە تاثير قىلدى . خان خانلىق سلسلەسى توشكاندىن كىن چونكراق حكومت لار تارىم ولايت لارى نىڭ

سلطنت ایشلاریغە ارالاشماغان ایردی. لیکن شان شان بیلان طرفان نینک پادشاه لاری فوکیئن نینک نصرت لاری باره سیدین انکیلاغاندا شانک آن غە سفر قیلیب فوکیئنکا آلان برب خان سلطنت سلسله سی نینک وقت لاریدا قیلغاندیک تاریخ یورت لار اوستیکار والی قویغیل دیب التماس قیلدیلار. فوکیئن شونینگه خوش بولوب لوکوانک دیکان سردارنی تاریخ یورتلاریغە والی قیلیب ایاردی. شان شان، طرفان و قرا شهر اوز خواهشی بیلان فوکیئنکا تابع بولدی.

لیکن تونکوزلار نینک حکومتی اوزون تورمادی. فوکیئن ایلکارکی سلطنت قیلغوجیلاردیک مغلوب بولغانلارنی اولتورمای بلکه اولارنی تونکوزدیکان طائفه و خطای لار بیلە اولتوغوزور ایردی. فوکیئن ۳۸۳ ونجی یلدا جنوبی خاقانیستاننی اوزیکان تابع قیلماق اوچون جنک قیلغاندا مغلوب بولدی. اول وقت ارالاش فقرالار نینک اراسیدا انقلاب چیقتی و تونکوزلار نینک حکومتی سل افی الیب کتکاندیک یوق بولوب کتی.

انقلاب وقتی - توپا تونکوزلار ویسی اتانیب شمالی خاقانیستاندا کوچ تاپماقی

تونکوزلار نینک مملکتی توشکاندین کین تولا انقلاب و ناناقلیق چیقتی و شمالی خاقانیستاندا تولا کچیک مملکت لار پیدا بولدی. تاریخ یورت لاری نینک والی سی لوکوانک هم نانشان اطرافلاریدا هم لیمانک دیکان بر پادشاه لیق بنا قیلدی. اول پادشاه لیق ۳۸۶ یل دین تارتیب ۴۰۰ یلغچە فرار تاپتی لیکن پات فرصت ده توپا تونکوزلار ینە کوچلوق بولوب ویسی اتانیب شمال طرفلارده پراکنده لیک لارنی توزلار ایردی. یوز یل دین چونکراق وقت ایچیده مدنیت کلتوروب شمال دین هجوم قیلغان یاوا خلق لار دین شمالی خاقانیستاننی ساقلار ایردی.

اواريلار، اويغورلار و افتالييلار

تخمينا تورت يوز يىل مبلاد مسيح دىن كىن مغولستان نىنك مشرق طرفلار يىده اوارى دىكان خلق اولتور و غلوق ايردى (خاقانييلار اولارنى يوپان اتادىيلار) اولار تونكوژ لار بيلان توقان ايكانمىش.

۴۲۴ نجى يىلدىن تارتىپ اواريلار شىمالى خاقانىستانداكى وىي بيلان جنك قىلغالى باشلاب يوز يىل ايجىده سوقاشور ايردى — ۴۲۹ ونجى يىلدا وىي سونكار يىهداكى قرغىز لار بيلان شريك بولدىلار و هم آلتاي اطرافلار يىدا اولتور و قلو ق كاوكى ياكه ذولو دىكان قىيله لار دىن ياردم تاپتىلار . مذكوز قىيله لار اويغورلار نىنك آتا بابالارى ايكانلار . هر قايداغ بولسه اواريلار نصرت تاپتىلار و اولار نىنك مملكتى بارغان سارى طرفانچىه يتار ايردى . مونىنك بيلان اواريلار نىنك حكومتى تارىم يورتلار يىغه يقين كىلكان ايردى . تارىم يورت لارى ۴۳۵ — ۴۳۷ يىل لاردا اوز خواهشى بيلان وىي مملكتىكا تابع بولغان ايردى . بربوز يىل ايجىده تارىم يورتلارى نىنك سىياسى ايشلارى پات پات تبديللىك تاپار ايردى . بعضىدا اوزىنى آزاد قىلىپ بعضىدا وىي قىصرلار يىغه قايلاب بعضىدا اواريلارغىه تابع ايردىلار هر قايداغ بولسه اواريلار ۵۵۲ نجى يىلغىچىه اوز كوچىنى ساقلار ايردىلار .

افتالييلار اولار بر كچىك پاتىه چى خلق بولوب اواريلارغىه تابع ايردىلار . خاقانييلار اولارنى **هوا** و هم يىي قنا دىر ايردىلار و قايسى جنسدىن بولغانى معلوم ايماس . ۴۵۵ نجى يىلدىن تارتىپ افتالييلار ياكه آق هوللار او كسوس دريانىنك يانيدا اوزىكا چونك بر مملكت قورار ايردى . اولار فارسيلارغىه تولا دوشمن بولوب هندى آريلار ياكه يوچىيلارنى اوزىكا تابع قىلىپ شىمالى هندستان بيلان ايراندا بر كوچلو ق پادشاهلىق بنا قىلدىلار و اولار نىنك حكومتى هم تارىم يورتلار يىغه يتى چونكه ۵۱۹ ونجى يىلدا **كاشغر** و ختن افتالييلارغىه تابع ايردىلار . اواريلار افتالييلار بعضىده بر بى بيلان اتفاق هممهد ايردىلار .

۲۵۰ نەجى يىلدىن تارتىپ قا ۵۵۰ نەجى يىلغىچە

بولغان مەدەنىيەت تەرقى

ايلىكارى بىيان قىلىنغاندىكى اوترا آسيادا تولا انقلاب بولغان و چونك مملكت لار تارىمداكى كچىك ولايتلار بارەسىدىن تالاشقان ايردى. ليكن تارىم يورتلارىدىن اوتوب مغربداكى يورتلار و خاقانىستان نىنك اراسىغە اچىلغان تجارت يوللارى بند بولمادى. اول وقتدا مغرب نىنك مەدەنىيەت سۇدا كاروانلارى برە اولاً تارىم يورت لارىغە اندىن كىن خاقانىستانغە يتار ايردى. بودەھى نىنك يورتى ھىندىستاندىن روحانى و جىسمانى مەدەنىيەت سۇدىكى اوترا آسيادە كلور ايردى و فقط دىن ايماس بلكە اينىك بىلان عمارت ياساشى سىزىق ھەرى بىلان عكس صورت ھەرىنى كلتورور ايردى. يونانىستان نىنك ھەرى شىمالى ھىندىستان نىنك مذکور ھەرىغە تاثير قىلغان ايردى. ختن، كوچار و طرفان نىنك قەدىمقى شەرلار نىنك و ايرانلار بىلان قورام غارلارىدا ايمدىكى وقت لار نىنك علمدارلارى عجائب چىرايلىق ھەرمەند سىزىق بىلان صورتلار تاپقان دور. اوترا آسيانىنك مۇاسى تولا قوروق بولغانى اوچون بو وقتغىچە ساقلانيب ايكان. بودەھى دىن نىنك اوترا آسيادا تارقاتىلغانى بارەسىدىن سوز بولسە ايكى كشى نىنك اسم لارىنى دىب برماك لازم دور يعنى ھىندى **كومارايىوا** و خطاى فاشىمىن كومارايىوا بر ھىندى سىياسى كشى نىنك اوغلى ايدى. اينىك آتاسى بودەھى بولوب كوچارغە سفر قىلىپ انداكى پادشاه نىنك قىزىنى خاتونلوققە الدى. كومارايىوا چونك بولغاندا علم جەھتدىن كشمىركا بر سفر قىلدى. يانيب كلكاندە اوز تقوادارلىقى بىلان چونك بىلىشى اوچون مشهور بولدى.

لو كوانىك سردار ۳۸۲ نەجى يىلدا كوچارنى الغاندا كومارايىوانى اسير قىلدى ليكن كىنراك كومارايىوا اينىك يىنكى مملەكتىدە مصلحت بر كوجى بولدى. بودەھى دىن كىتابلارىدىن ۴۲۵ كىتابنى خاقانى تىلىغە ترجمە قىلغان ايمىش. فاشىمىن خاقانى

اوروغیدین بولوب زاهدلیککا تربیت قیلینغان ایردی. اول اوزی خاقانی تیلیدا بار
کتابلارینی کفایت کورمای تولاراق کتاب تایماق اوچون هندستانغه بارغالی خواهلار
ایردی. ۳۹۹ نجی یلدا اوز اوزون سفرینی باشلاب تولا حادثه اوتکاندین کین طرفانغه
کلدی. اندین کین چولدین اوتوب ختنکا باردی. ختن اول وقتدا بودهی نینک بر
بهشتیدیک ایردی و اندا زینتلیک عبادت خانهلار بیلان چونک خانقاهلار بنا قیلینغان
ایردی. خانقاهلارنینک بریده اوج مینکچه زاهد تورغان ایمیش.

فاشینن ختندین چقیب پامیردین اوتوب کشمیر و هندستانغه سفر قیلدی. اندا
تولایل توروب خانقاهدین خانقاهغه باریب تولا کتاب بیغار ایردی. کینراک اول
خاقانیستانغه دریای محیط بیلان یانیب ناکیندا اولتوروب معلم بیلان ترجمه ایشی فی
قیلیب توردی. اوز سفرلار باره سیدین هم کتاب یقوب دور و مونیکندین اوترا آسیا
نینک اول وقتلاردکی احوالی معلوم بولادور.

ایکنجی نؤر

(۵۵۰ نجی یلدین تارتیب ۱۲۰۰ بیلان ۱۳۰۰ یللارنینک ارالیقیدا بولغان
مغوللارنینک هجوملاریغچه بولور)

توکیوی یا که ترک ناملیق از عددلیک بر طائفه بار ایردی. اواریلار
اولارنی قلدیک نوتوب تمور کانلاریدا ایشلاکالی سالور ایردیلار. تاریخ یازغوچیلار
خیال قیلورلار که ترکلار اولاً التای تاغلاریدا اولتوروب تمورچیلدیک ، میسچیلیق
و زرکریلکده هنرمند ایردیلار.

ترکی حکومت نینک رواجلیق تایماقی

قدیم فی ترکلار باره سیدین اوج بولاقدین بیلشیمیزی تا پارمیز یعنی خاقانی

كتابلار، بيزانطى ياكە يونانى كتابلار و اورخون درياسى نىنك يانيدا تاپىلغان تركى يادكار تاشلار ترك لار نىنك قديم قى احوالىنى بيان قىلور. مذکور تركى يادكار تاشلاردا هم تركى هم خاقانى تىل بار دور و اولار ۷۳۳ - ۷۳۵ يل ميلاد مسیح دىن كىن يتولسكان ايسكان.

بالدور بيان قىلىنغان اواريلار تخمیناً ۵۰۰ ونجى يىلدىن تارتىپ خلى وقت ايجىده اوترا آسیاغە ايكادارچىلىق قىلور ايردىلار. اولار نىنك پادشاهى اناكوئى ۵۱۹نجى يىلدا تخت كا اولتوردى. اواريلار نىنك تابعىدا تورغان خلق لار نىنك اراسىدا اويغور لار نىنك اتا بابالارى بولغان قولودىكان تركى قىبلە بار ايردى. توۋا ۵۴۶نجى يىلدا اواريلارغە قويوب انقلاب قىلغاندا توکوی لار نىنك سردارى بومىن (خاقانى تىلىدا تومىن) توکوی لار بىلان سوقاشىب اولارنى مغلوب قىلغان اوچون اوارى پادشاهى نىنك اويىدىن بر قىزنى خاتونلوققە طلب قىلدى لىکن اناكوئى بومىننى خوار كوروب اول طلبنى معقول توتماس ايردى. اول وقت بومىن وى پادشاهلىق اويىدىن بولغان بر قىزنى اىب اواريلارغە دوشمن بولدى (۵۵۱). بر يىلدىن كىن اناكوئى نىنك قوشونى بىلان سوقاشىب انى مغلوب قىلدى. اول وقت اناكوئى اوزىنى اولتوردى و انىنك خلقىدىن چونك گروهلار خاقانىستانغە قاچتىلار. ۵۵۳نجى يىلدا موكان ترك لار نىنك اوستىكا سلطنت قىلغوجى بولوب ترك لار نىنك مملكتىنى كىكروتور ايردى. جنوبى تارىم يورت لار يىداكى افضاليلار چىقارىلدى و تركلار تمام اوترا آسیاغە ايكادارچىلىق قىلور ايردىلار.

موكان كاكان اورخون درياسى نىنك يانيدا سكونت قىلور ايردى (همەدىن ايكىز امير ياكە سلطنت قىلغوجى كاكان اتاندى انىنك تىكىداكى منصبدار يياكەبو و تىكىمىن دىب نام كوتاردىلار) مغربداكى تركى سياسى ايشلارنى كاكان اوزى قىلمادى بلكە او كاسى ايسىتنامى يياكەبو اول ايشلار بارەسىدىن خىر اىب ترك لار نىنك مملكتىنى ايرانغە كىكروتوتى. اندىن فارسيلار بىلان همەهد بولوب ۵۶۲ - ۵۶۷

یل لارنینک ارا یقیدا افتالیلارنینک حکومتی فی توشوردی. اول وقت افتالیلارنینک مملکتی فارسیلار و ترک لارنینک اراسیدا بولانندی.

لیکن ترک لار و فارسیلارنینک اوتراسیداکی دوستلوق اوزون وقت ثابت تورمادی. ایستامی نینک دولتی و چونک کوچیغه تاریم یورتلاری بیلان سوغدیانه دین اوتادورغان بییک و شای نینک سوداسی چونکراق سبب ایردی. اول وقت داکی همه دین اوستا سوداگر بولغان سوغدیانه لیلار افتالیلاردین ترک لارنینک قولیغه اوتکانده ینکی خواجه لاری دین ایراندا بییک شای بیلان آزاد سودا قیلغالی بیزکا سیاسی یولی بیلان یاردم برینکلار دیب التماس قیلدیلار چونکه بو طریقه ده رومانینک امپراطور لیلی نینک مغرب طرفلاریداکی سوداگرلاری بیلان اوتور سودا قیلغالی خواهلادیلار. فارسیلار شونینگه معقول بولمادی چونکه انداغ قیلسه اوزی اول سودانینک فایده سی فی یوتورور ایردیلار. تولا چیرماش ایشلار واقع بولدی و ترک لارنینک بر ایلچی سی فی اولتورکانده ترک لار بیلان فارسیلار اراسیداکی اتفاق اوزولدی. اول وقت کوچلوق ترک لار ایندوس دریاسیغچه یتیب افتالیلارنینک قالغان مملکتی فی الور ایردیلار.

ایستامی خاقانیستان نینک سوداسی فی رومانینک مشرق امپراطور لوقیغه کلنتور کالی خواهلاب بو طریقه ده ترک لارنینک مملکتی کوچ تاپار دیب فکر قیلور ایردی. ایران بیلان دوشمن بولغان دین کین رومانینک مشرق مملکتی بیلان اوتور سیاسی ایشلار آچتی. ۶۷ هجری یلدا مذکور مملکت نینک قیصریغه بر ایلچی ایباردی. بر یل اوتکان دین کین اول ایباریلکان کشی بر رومالیق ایلچی بیله ترک لارنینک مملکتیکا یانیب کلدی و ایکیلایسی کوچار شمال طرفیداکی ایستامی نینک اورداسیغه باردی. اندین کین اول ایکی مملکت نینک اراسیغه ایلچیلار بازور ایردیلار. بر الیش بریش پیدا بولمادی لیکن ترک لار و رومالیق لار ایرانغه دوشمن بولغاچ بر بری بیلان دوست بولغان ایردیلار - ۶۳۰ هجری یلدا ترک لارنینک مملکتی پنجابغچه یتکان ایردی.

ترک لارنینک مغرب آسیاداکی مملکتی فی بنا قیلغوچی ایستامی تخی اورخونداکی کاکان نینک تکیده توروب ایردی لیکن کاکان اوزی ۵۷۵ یا که ۵۷۶ هجری یلدا

وفات بولغاندا ترك لارنىڭ مملكتى يانكىدا بولانكىلى آز قالدى لىكن ۵۸۲ نجى يىلدا
تەين بولاندى. ترك لارنىڭ مشرق مملكتى مغولستان بىلان تارتىپ سونكارىغىچە تىپ
اوتراسى اورخون اطراف لارى ايردى. ترك لارنىڭ مغرب مملكتى سونكارىغىچە دىن
ھندستانغە يىتكەن ايردى.

۶۰۳ نجى يىلدا تولۇ قىبىلەسى مغربى ترك لارنىڭ سلطنت قىلغۇچىسى
قار دوغان قويوب انقلاب قىلدىلار و تاردو كاكان تىبىت كا قاچتى. اول وقت
خاقان قىصرى يانك تىمسىنىڭ غىر مملكتلار بىلان سىياسى ايشلارنى قىلدورغان
وزىرى پى كى ترك لارنىڭ اراسىدا خىانت قىلىپ خصومت چىقارماق اوچون
ايشلاكى باشلادى. بىر نچە يىل پراكندهلىك بولدى لىكن ۶۱۱ نجى يىلدا ترك لارنىڭ
مغرب مملكتى يەنە بىر بولوب شى خو مى كاكاننىڭ سلطنتىدە اتفاق بولدى.

ترك لارنىڭ مشرق مملكتىنىڭ رواجلىق تاپماقى

يانك تىس قىصر كورىغە چونك بىر قوشون ايارىپ انچە بىر نەمە قىلالماي
بىكار يانغاندا ترك لارنىڭ مملكتى يىنكوشلانىپ كوچ تاپتى و قىصر ۶۱۵ نجى يىلدا
شمالى شان شىغە بىر سفر قىلغاندا ناكاه نھايت چونك تركى قوشون بىدا بولوب اتى
و انىڭ عسكەرلارنى ايكى آى قاماب توردى. اول بىر جىك حىلەسى قىلىپ اولار
دىن قوتولدى لىكن انداغ قورقتىكە لويانك پاي نختىنى تاشلاب يانك چىكىانك دربا
سىنىڭ يانداكى يانك خو شىرىكا بارىپ اندا ساكن بولدى. بو عاجزلىق نىڭ
نشانەسى چونك انقلابغە سبب بولدى و بو چونك پراكندهلىك ايچىدە شان شىنىڭ
والىسى لى يوان ترك لارنىڭ ياردىمى بىلان حىكومتنى اوز قولغە الدى
(لى يوان تانك دىكان خاللىق سىلسەسىنىڭ بىنا قىلغۇچىسى ايكان) ترك لار اول

وقتدا خاقانیستان نینک خواجهلاری ایردی چونکه لی یوان قیصر ترك لار نینک یاردمی اوچون اولارغه هر یل چونك سوغاتلار یا که آلبان برور ایردی.

۶۲۰ نجی یلدا مشرقی ترك لار نینک اوستیکا هی لی کاکان سلطنت قیلغوچی بولدی. اول کوچلوق و عزت کا حر یصدار بولوب خاقانیستانغه عسکرلاری بیلان کیریپ اولجا الیب بر نجه مرتبه خاقانیستان فی الغالی از قالدی. ۶۲۶ نجی یلدا هی لی کاکان بر نهایت چونك قوشون بیلان چانك ان شهری نینک دروازهلاری الیدیا توردی و تایی تسونك قیصر ترك لار معقول بولغودیک بر طریقده اولار بیلان عهد قیلماغان بولسه خاقانیستان فی الور ایردیلا.

تاریم یورتلاری اول وقتدا کی ترك لار نینک مغرب مملکتی نینک قول استیدا توردی.

ترك لار نینك مشرق مملکتی نینك توشماکی - ترك لار نینك مغرب مملکتی ایکیکا بولونماکی

ترك لار نینك مشرق مملکتی شو نجه کوچلوق بولسه هم یات فرصتده ضایع بولدی. سبب شو ایردیکه خاقان نینك تختیده ۶۲۶ یلدىن تارتیب نهایت عاقل و کوچلوق بر قیصر یعنی تایی تسونك اولتورور ایردی. اینك اتاسی تانك خانلیق سلسله سی نینك اولقی قیصری بولمسه هم تایی تسونك اول خانلیق سلسله سی نینك بنا قیلغوچی سی دور چونکه اینك یاردمی برله اتاسی قیصر بولغان ایردی. تایی تسونك اتاسیدین کین قیصر بولغاندا دوشمن لار نینك اراسیغه خصومت سالیب خاقانیلار نینك قدیم فی سیاسی طریقه سی فی ایشلاتور ایردی. تو او قبیله سی ینه قویرتسی وهی لی کاکان اولارغه جزا قیلماق اوچون قولی اتلیق بر سرداریشی ایباردی تولى هیچ نه قیلالمای یانیب کلمکانده کاکان اچیغلانیب فی اوردی. بو واقع دین تایی تسونك قیصر منفعت الیب اوزیکا تولى فی و اینك قوشونلار نینک تارتی - بو هم عهد بولغانلار یاردمی بیلان تایی تسونك هی لی کاکان فی دفعه دین دفعه کا مغلوب قیلیب ۶۳۰ نجی یلدا فی توتوب اسیر قیلدی. ان دین کین ترك لار نینك مشرق مملکتی تخمیناً

۵۰۰ يىل ايچىدە بوزوغلانى توردى و خاقان قىصرى ترك لارنىڭ كاكان بولدى و اولارنىڭ امىرلارى و سردارى خاقانى قوشوندا سردار بولوب فالدىلار. اورخوندا تاپىلغان قديم قى تركى خط مونداغ خىر بروركه اولارنىڭ اوغوللارى قل بولدىلار پاك قىز لارى خطايلارغە دىداك بولدىلار. ترك لارنىڭ مشرق مملكتى توشكان چاغدا ترك لارنىڭ مغرب مملكتى هم اوز كوچىنى يوتور كالى باشلادى. ۶۳۰ نجى يىلدا همەدىن كوچلوق ايردى اول وقت تونك يا بكو مغربى ترك لارنىڭ امىرى ايردى ليكن ۶۳۰ ونجى يىلدا تونك يا بكو وفات بولدى و اندىن كىن اول چونك مملكت ايكيكنا بولاندى. ايسىق كول و باركول تىنكىزلارنىڭ ازاليقىدا ساكن بولغان بش قىبلە بر مملكت و ايسىق كولنىڭ مغرب طرفىداكى بش قىبلە يئە بر مملكت بولدى. اول چونك مملكت بو طريقەدە عاجزلانغان وقتىدا خاقانىستاننىڭ مغرب طرفلاريدە اوز قديم قى سياسىلى ايشلارنى يئە باشلادى.

خاقانىستان يئە مغربدە كوچلوق بولغاندا تارىم يورتلارى قىصرغە ايلچىلار ايسارور ايردى ليكن خاقانىلارغە تابع بولمادىلار اما پات يىقىندا خاقانى قوشونلار كاروان يوللاريدا يىدا بولور ايردىلار. ۶۴۰ ونجى يىلدا طرفان ۶۴۴ ونجى يىلدا قرا شهر و ۶۴۸ نجى يىلدا كوچار البىب خاقانىلارغە تابع بولدى. تارىمنىڭ مشرق شىمالى خاقانىلارنىڭ قولىغە توشكانى بىلان ترك لارنىڭ مغرب مملكتى تىخى عاجز بولدى. اول وقتدا مغرب آسيادا عرب لارنىڭ قوشونلارى بر سىدىك كىب نصرت تايىب الدىغە بارور ايردىلار. ۶۳۷ نجى يىلدا اسلامنىڭ قوشونلارى ايرانغە يىتب فارسىلار نىڭ پادشاهىنى قاچورغان ايردىلار. اول خاقانى قىصردىن ياردم تىلاب تاپىماي ۶۵۱ نجى يىلدا اوز مملكتىنىڭ سرحدلاريدە قتل قىلىندى.

ترك لارنىڭ مغرب مملكتىنىڭ توشماكى

تاي تىسونك قىصر ۶۴۹ نجى يىلدا وفات بولغاندىن كىن ھو لو كاكان ترك لارنىڭ

بولانگان مغرب مملکتی فی ینہ بر قلیب ۶۵۰ نجی یلدا اینک سلطنت قیلغوجی سی بولدی. کاو تسونک دیکان قیصر اولکاندین کین و وحو دیکان ملیکه ظلم و حبله بیلان حکومتی اوز قولیغه الغان ایردی اول اوزی ترکی حکومتی اتفالیق تایقانی اوچون خفه بولوب ۶۵۶ نجی یلدا اوچ قوشون فی ترک لارنینک ضدیغه ایباردی بر قوشون ایرتیش دریاسی نینک یانیدا کارلوك اتلیق ترکی قبیلہ فی مغلوب قیلدی ایکنجی قوشون تارباکتای تاغلاریدا یغیلغان ترک لارغه غالب بولدی. اوچونجی قوشون قرا شهرنینک یقینیدا نصرت تاپتی.

۶۵۷ نجی یلدا ترک لارنینک قوشونی انداغ اورولدیکه هو لو کاگان تاشکندگا قاچماقچی بولدی لیکن اول خاقانیلارغه تاپشورولوب چانک آتہ ایباریلدی ۶۵۹ ونجی یلدا ترک لارنینک آخرقی قوشونی مغلوب بولدی و ترک لار خاقانیلارغه تابع بولدیلار. اوترا آسیاداکی باشقه باشقه ترک قبیلہ لارنینک اوز ترک امیرلاری بار ایردی اما بولار خاقانیلارغه قایلار ایردیلار. تاریم یورت لاری نینک همہ سی اول وقتدا خاقانیستانہ تابع بولدی و اولارنینک اوز پادشاه لاری بولسه هم بولار خاقانیلار تاریم یورت لارنینک همہ سیکا قویغان والیغه قایلار ایردیلار.

کاشغردا قیبتلیک حکومت بولماقی مشرقدا کی ترک لار اوزینی خاقانیلاردین آزاد قیلماقی

خاقانیستان اوز سرحدلارینی کنکروتوب نہایت کوچلوق بولغان ایردی لیکن یات یقیندا ینہ کیمکالی باشلادی. تیان شان نینک شمال طرفیدا کی ترکی قبیلہ لار بر بری بیلان اتفاق بولوب اوزینی خاقانیلاردین آزاد قیلماق اوچون حرکت قیلور ایردیلار. عرب لار ایران طرف لاریدا کی خاقان تابع لاریغه هجوم قیلیب فیروز پادشاه فی قاچوردیلار. تیبتنینک قبیلہ لاری آز وقتدین ایلیکاری اتفلاشب بر مملکت بولغان ایردی. ۶۶۳ ونجی یلی تیبتلک لار کوکو نوردکی توپو هونلار بیلان دوشمن بولوب اولارنینک

يورتىنى اوزىكا تابع قىلغان. ايردىلار. لىكن خاقانىلار تىبتلىك لار مغربداكى تابع يورت لار يىزىغە توشماسون دىب اولارنىنك ضدىغە بر قوشون اياردىلار اما تىبتلىك لار مذكور قوشوننى مغلوب قىلدىلار (۶۷۰) و مونىنك بىلان توختامى بلكە پات يقىندا تارىم نىنك جنوبى ولايت لارىنى اوزىكا تابع قىلدىلار و اولار كاشغردا سلطنت قىلغانى بىلان خاقانىلارنىنك اوز مغرب تابع لارىغە بارادورغان يول كسىلدى - تىبت تارىم نىنك جنوبى يورت لارى اوستىكا ۶۹۶ نجى يىلغچە سلطنت قىلور ايردىلار. خاقانىلار تارىم نىنك شمال طرفلارىداكى ترك لارنى تىبتلىك لارنىنك ضدىغە قوپارماق اوچون تولا كوشىش قىلور ايردىلار لىكن اول قىبىلەلار تىبتنى خاقانىستاندىن يىغشى كوردىلار و خاقانىلار اوز تابع لارىنى تونماق اوچون عسكرلار ايسارماكچى بولدىلار.

۶۸۲ و ۶۹۱ يىل لارنىنك ارالىقىدا مشرقى ترك لارنىنك امىرى قوتلوق كاكان ترك لارنىنك قديم قى حكومتىنى بنا قىلدى ۶۹۱ نجى يىلدا انىنك برادىرى موخو كاكان بولوب خاقانىستانغە چونك زىان يتكوزور ايردى - ۶۹۸ نجى يىلدا شان شى بىلان چىلىغە بولاماق و تالاماق اوچون چىقتى.

۶۹۲ نجى يىلدا خاقانىلار تىبتلىك لار اوستىكا غالب بولوب كاشغر ولايتىنى الديلار لىكن مغربى ترك لارنىنك سونكارىهداكى كهنه يورت باره سىدىن خاقانىلار و ترك لار ۷۱۷ نجى يىلغچە سوقاشور ايردىلار. بعضىدا خاقانىلار آشى ناهىيىمىن اتلىق تركنى اوز والىدىك قويدىلار ، بعضىدا تركى امىرلار انى خاقانغە قاچتوردىلار ، بعضىدا مشرقى ترك لارنىنك امىرى موخو اول اطراف لارنى اوز سلطنت عىصاسى نىنك استىغە قوياز ايردى .

موخو مغرب طرفلاركا كوشىش قىلغان نىنك سىبى شو ايردىكە قىتئە بىن مسلم اتلىق عرب سردار و جنك قىلغوجى ۷۰۵ و ۷۱۵ نجى يىل لارنىنك ارالىقىدا بخارا ، سمرقند و فرغانه شىرلارى نىنك اوستىكا غالب بولغانىدا مذكور شىر و ولايت لار موخودىن ياردىم تىلادىلار. اولارغە ياردىم برماك اوچون ۷۱۲ نجى يىلدا نىبىرەسى كول تىكىمىننى بر قوشونى بىلان قىتئە بىن مسلمدىن قامالغان

سمرقندغه ایباردی لیکن کول نکین نهایت درجه ده مغلوب بولدی. و اندین کین مشرق ترك لار مغربیداکی ترك لار نینک سیاسی ایشلاریغه ارالاشمادیلار اول وقت دا مشرق ترك لارینه عاجزلاشیب ایردی و بعضی قبیله لار خاقانغه تابع بولدیلار.

تاریخ پتوکوچیلار ایتمه دورلار که قتیبه بن مسلم عرب لار بیلان کاشغرغه کلیب بر مونجه شهرلارنی الیب خامیچه باریب سلطنت قیلیمای یانیب کتتی. لیکن بعضیلار اول طرفلارکا بارغان ایسار دیب ایتورلار. ۷۱۵ هجری یلدا قتیبه وفات بولدی و الفان یورت لار نینک تولالاری عرب لار نینک بویونتوروقنی تاشلادیلار. اول وقت خاقانلار ینه ایران یورتلارینی اوزیکا تارتیلار و خاقانستان نینک مغرب سرحدی کاسپی تینکیزی و جنوب سرحدی ایندوس دریاسی ایردی.

اویغورلار اوترا آسیادا کوچلوق بولماقی

ترك لار نینک اوز آراسیداکی جنك لار تخمیناً ۷۴۰ هجری یلدا توکاکانده ایکی کوچلوق قبیله باشقلارنی باستیلار ۷۴۴ هجری یلدا مشرق داکی ترك لار نینک مملکتی یوق بولوب کتتی لیکن اول وقت خاقانلاردین اوزینی آزاد قیلغان اویغورلار مذکور مملکت نینک اورنیدا توردیلار. مغرب داکی ترك لار نینک آراسیدا کارلوك دیکان قبیله باشقلارنی باستی. ۷۴۰ هجری یل خاقانلار نینک تابع سیدا ایردی لیکن پات یقین بویونتوروقنی تاشلادی اول وقت دا تاریخ یورتلاری نینک اوستیکا کاو سینن چی ناملیق بر نائب والی سلطنت قیلور ایردی. اول اوزی پامیر تاغلاردا تیبیتلیک لار نینک ضدیغه سوقاشیب نصرت تاپقاندین کین خواهلاغاندیک سلطنت قیلدی. کاو سینن چی اوزی کوریه لیک بولوب جنك قیلیمشقه نهایت کامل ایکان لیکن بلغه حر یصدار و ظالم بر کشی ایردی اینک بخیل لیمی خاقانستانغه تولا زبان کلتور ادورغان بولدی. — ۷۵۰ هجری یلدا کاو سینن چی تاشکند نینک سیاسی ایشلاریغه ارالاشیب توختا تیلغان عهدنی بوزوب پادشاهی فی اولتوروب خزینه سیننی بولاغان ایردی. اول سبب دین عرب لار نینک

خراسانداكى والىسى بر قوشون اينباريب تالس درياسى نىنك يانيدا خاقانىلار برله قاتيق سوقاشتى (۷۵۱). كارلوكلار اوزىنى آزاد قىلغىلى بر فرصت تايىب كاو سىنن چى غه هم هجوم قىلدىلار. كاو نهايت مغلوب بولوب آران بر نجه سردارلار بيلان قوتولدى. مونيكن بيلان خاقان نىنك اوترا آسياداكى حكومتى ضايع بولدى ۱۲۷ يىل اچچىده تانك سلسلهسى نىنك دورى نىنك اوترا آسياداكى حكومتى ثابت تورغان ايدى. اول وقت دىن تارتىب يقىنأ ۱۰۰۰ يىلغچه خاقانىلار اوترا آسيادا كوچ تاپماس ايردى.

خاقانىستان اوز ايجىداكى انقلابى اوروشلارنى توختاتماق اوچون اويغورلار و باشقه اوترا آسيا داكى خلقلار دىن ياردم تىللاماكي

حوان تسونك قىصر اوز اهل بىتى بيلان انداغ بزم قىلىب خراجتى حدىن آشورغان ايردىكه يورت خزىنهسى بوزولغان ايردى. مونيكن اوستىكه سردار لارى سوقاشدىن سوقاشقه مغلوب بولغاندا تابع قىلىنغان خلقلار نىنك آراسىدا انقلاب بولدى. و قىصر پاي تختىنى تاشلاب جنوب طرفىكا قاچماقچى بولدى. اول وقت تانك خانلىق سلسلهسى بوق بولماسون دىب قىصر نىنك اوغلى چو قويوب اتاسىنى تختىنى قويغالى زورلاب اوزى تختغه اولتوردى. چو قىصر منكا ياردم برىنكلار دىب اويغورلار بيلان باشقه مغربداكى خلقغه ايلچىلار بيلان التجا قىلدى. بو خبر اوترا آسياغه يتكانده اويغورلار باشقه باشقه اوترا آسياداكى طائفه لار مذكور التماسنى قبول توتوب خاقانغه باردىلار. و هم خىن نىنك پادشاهى ياردم برماك اوچون بر قوشون بيلان چىقتى. كىنراك كوچاردىن، تيان شان دىن، شمال طرفلارداكى كارلوك لاردىن، فرغانه دىن و هم عربى امداد قوشونلارى خاقانغه چىقتىلار. و پات يقىندا خاقانى عسكەرلار نىنك سردارى كوتسى اى ۱۵۰۰۰۰ عددلىك بر قوشون

اوستیده توردی اول قوشون ایچیده کاکان نینک اوز اوغلیدین باشلانغان اویغور لار نینک بر اطلاق قوشونی بار ایردی.

مذکور انقلاب مونداغ طریقهدا باشلانیدیکه ان لو شان دیکان سردار کیمی تان تونکوزلار بیلان سوقاشیب ۶۰۰۰۰ عسکر یورکان ایردی. آن لو شان قیصر دین تولا یخشی کوروندی لیکن قیصر نینک اورداسیدا کی لار عزت و منصب توغراسیدین اینک بیلان تالاشقاندا اول اوزی: ایمدی منی منصمیم دین توشورورلار دیب خیال قیلیب انقلاب چیقاردی (۷۵۵). ایکی یل دین کین تمام مشرق خاقانیستان اینک قولیدا ایردی. قیصر نینک قوشونلاری مغلوب بولغانی اوچون قیصر نهایت خفه بولوب تاریم یورتلاری نینک اوستیکا والی بولغان کاو سینن چی فی عسکرلار نینک الیددا قتل قیلیب اینک اورنیدا کوتسی ای فی مهم دین اولوغ سردار قیلدی. کوسی ای ۲۰ یل ایچیده خاقانیستان نینک سیاسی ایشلار فی باشلار ایردی.

ان لو شان اوزی ترکی جنسیدین ایکان و انکا شریک بولوب انقلاب قوشونلاری نینک اوستیده تورغوچی ششی لی مینک هم ترک ایردی - ششی لی مینک لویانک تاغ دوانلاری بیلان شنشی میداتقه کلیب اندین کین شانک آغه او تور باریب قیصر فی قاچوردیلار. ایلکاری بیان قیلینغاندیک اگر اویغورلار بیلان باشقه امداد قوشونلاری یاردم برماکان بولسه انقلابچیلار نصرت تاپار ایردی لار لیکن تایقان یاردمی بیلان قیصر نینک قوشونلاری چانک انداکی چونک سوقاشدا قیصر نینک عسکر لاری شجائت لیک و بهادر لیک اویغورلار نینک مددی بیلان انقلابچیلار اوستیده کا نصرت تاپتیلار.

اویغورلار نینک و باشقه امداد قوشونلار نینک یاردمی بیلان قیصر پای تختیغه یانیب بارالدی. اویغورلار نینک یش ییا کبوسیفه (نائب امیر) قیصر نینک قیزی خاتونلوققه بریلدی و خاقانیلار هر یل چونک سوغاتلار برماچی بولدی لار.

لیکن انقلاب تخی توکامکان ایردی اویغورلار نینک بر قوشونی نچه مرتبه انقلابچیلار بیلان جنک قیلغاندین کین ۷۶۳ ونجی بلدا تنجلیق بولدی. تخمیناً اوتوز

میلیون آدم انقلابدا اولتورولدی دیب خاقانی تاریخ خبر برور.
 ۷۶۵ نجی یلدا خاقانیلار و اوغورلارنینک آراسیدا بر دوشمنچیلیک پیدا
 بولغالی آز قالدی. تیبئلیکلار ایکی یلدىن ایلكاری چانك انغه کلیب بولاغان
 ایردیلار. ایمدی بر بولوب ینه بولاغالی چیقالی دیب اوغورلار بیلان مصلحت قیلغان
 ایکن لیکن کوتسی ای اوغورلار بیلان سوزلاشیپ اولارنینک مقصودینی انداغ
 تبدیل قیلدیکه خاقانیلارغه یاردم بریب تیبئلیکلارنی قاچوردی.
 اوغورلار خاقانیلار بیلان همعهد تورغاندا اول ایکی خلقنینک اوتراسیداکی
 احوالی بارغان ساری اوبدانراق بولدی. اوغورلار مدنیت تاپماقغه و رواجلیققه کوشیش
 قیلادورغان بر خلق ایردی.

تاریم ولایتلار تیبئتکا ینه تابع بولماقی

خاقانیلار تالسددا مغلوب بولوب انقلاب بیلان عاجزلاتعاندىن کین تاریخ ولایت
 لاری تیبئلیکلارنینک قولیغه ینه توشوب اولارنینک فرمانیدا اوزون وقت توردی.
 اول وقت باره سیدین تاریخ خبر برمايدور لیکن تعین ایکن که تیبئلیکلار ۸۲۱ نجی
 یلدا تاریخ یورتلارینینک خواجهلاری ایردیلار. اول ییل تیبئت خاقانیستان بیلان
 صلح قیلدی و سیاسی ایشلار اول وقتدین تارتیب صلحنینک نشانه سیدا بولدی
 چونکه بودهی دین تیبئتده کوچلوق بولوب خلقنینک خیالینی باشلار ایردی.

قرغیزلار اوغورلارنینک کهنه یورتلارینی الماقی

اوغورلارنینک کوچلوق مملکتی اوز ایچیداکی نا اتفالیق و جنک لاری بیلان
 عاجزلاشقان ایردی. قرغیزلار فرصتی یوتورمای ۸۴۰ نجی یلدا اوغورلارنینک
 اورخونداکی حکومتکا هجوم قیلیب غالب بولوب اوزی اول یرده اولتوروغلوق

بولدیلار. مغلوب بولغان اویغورلار هر طرفکا تارقایلدیلار بر قبیله قیصرنینک اذنی
 بیلان چونک سفیلنینک یانیدا ساکن بولدی، باشقه بر قبیله مغرب شمالی کانسوغه
 کلیب اندا تخمیناً ایکی یوز یل اولتوردی و بر قبیله طرفانغه باریب اندا ساکن
 بولوب اوزیکه خانلیق قلیب اولوغ مدنیت چبقازدی. اول خانلیقنی اویغورستان
 اتادیلار. خانلاری اولاً قرا خواجهده کبراک بش بالبقده (اورومچیده)
 اولتوردیلار. مذکور مملکت چینکیز خان هجوم قیلغان
 وقتینغچه ثابت توردی.

اویغورلارنینک تاریخ داکی حکومتی

بویونکی اویغور حکومتی نینک کوشیشی بیلان تاریخ یورتلاری نینک احوالی
 تمام ینکوشلانیب باشقه بولدی و ساکنلاری ترکی نظام و رسملاری توتادورغان
 بولدیلار ختن، یارکند، کاشغر، آقسو، کوچار، قراشهر و طرفان شهرلاری نینک
 خلقی یقیناً ۹۰۰ نجی یلغچه تولاراق آری جنسلیق بولوب آری تیللاردین بولغان
 بر زبان بیلان سوزلاشور ایردیلار. کوچار و طرفاندا اول وقتغچه توخاری دیکن
 انکا یقین زبانلار بیلان کب قیلور ایردیلار.

تاریخ نینک جنوب طرفلاریده ۷۰۰ نجی یلغچه باشقه بر آری تیل یعنی ساکه
 لارنینک زبانی بار ایردی مونیکنکدین باشقه بودهی خاقاهلاریدا هندی زبانلار ایشلاتور
 ایردیلار. فارسی زبان اول وقتلاردا هم تاریخ یورتلاریدا تاپیلور ایردی. بو زباندا
 تولا قدیم قی کتابلار تاپیلغان ایکن. موشو وقت نینک بر نجه علمدارلار مغرب کانسو
 نینک مغرب شمالیداکی قیون حوانک نینک یقینیدا بر غار ایچیده تخمیناً ۱۵۰۰۰
 کتاب تاپتیلار مذکور کتابلار ۱۰۳۵ نجی یلدین تارتیب اول غاردا توزوب ایکن.
 مسلمان تصنیف قیلغوچیلار اویغورلارنی توقوز اوغوز دیب دورلار. اویغورلار
 تاریخ نینک شمال طرفلاریده کوچ تاپقاندین کین اولار آری خلقلار بیلان ارالاشور

ايردىلار و اويغور تىلى بارغان سارى آرى زبanelارنى يوقاتور ايردى.
 كوچارنىك يقينىداكى غارلاردا تاپىلغان سىزىق صورتلار اويغورلارنىك
 مدنيت و هنر رواجلىق تاپقانىنى كورساتور. كهنه راق صورتلارده آرى شكللىك
 خلق كورونور و كىنكى صورتلارده ترك شكللىك خلق باردور.
 ترك جنسلىق بولغان اويغورلار تارىم نىك مشرق طرفلارنى فى الغاندىن كىن
 مغرب طرفلارنىكا هم تارقا تىلدىلار لىكن تارىم نىك مشرق طرفلارده كارلوك
 دىكان تركى طائفه تولاراق نظام و رسملاركا تاءىر قىلدى. چونكه ۹۰۰ و ۱۰۰۰
 يللارنىك ارالقىدا كاشغردا بر كارلوك سلطنت سلسلهسى حكومت قىلور ايردى.
 تارىخ هجرى نىك تخمىنا اوج يوز اوتوزىدا كاشغرداكى پادشاه نىك اوغلى سلطان
 ستوق بغرا خان مسلمان بولوب اوزىنى سلطان قىلىپ كاشغر خلقىنى مسلمان
 قىلدى. انىك اوغلى حسن بغراخان اتاسى نىك جايدا اولتوروب ياركىندى
 جنك بىلان اليب خلقنى مسلمان قىلدى. بارا بارا اويغورلارنىك تولاسى مسلمان
 بولدى — اول وقتدىن تارتىپ اسلام اوترا آسىادا بودهى دىننى
 بارغان سارى باسار ايردى.

مغرب طرفلار دىن كلكان دىنلار

بودهى دىن نىك اوترا آسىادا رواج تاپقان نىك باره سىدىن ايلكارى بىلان
 قىلىنغان دور. خاقان تانك خانلىق سلسلهسى نىك وقتىدا اوز حكومتىنى ايرانغىچە
 كىكروتكاندىن كىن مغرب آسىانىك دىنلارنى اوترا آسىا بىلان خاقانغە كلتورولدى.
 خاقانى تارىخ دىب بروركه فارسىلارنىك قديمقى دىن زوروشستىرى ياكە
 زرداشتى خاقانغە كلتوركان ايردى اوترا آسىادا بولغان مو و يا ايماسمو معلوم
 ايماس دور. مسىحىلىك دىنى هم قديم وقتلاردا اوترا آسىا و خاقانغە كلدى.
 قايسى وقتلار بىلان اوللا اوترا آسىاغە كلكان معلوم ايماس لىكن ۷۸۱ نجى يىلدا

پتولسكان يادكار تاش مسيحيلىك خاقانغه كلكاندين تارتىب ۱۵۰ يىل ايچىدە بىئەننى
ديب برور (اول يادكار تاشى نىنك راستلىقىدىن خاقانى تارىخ كواھ برور)

مسيحيلىك دىنى ۶۳۵ نجى يىلدا سۈرىيەدىن خاقانغه كىلدى و اول مسيحيلىك
مذھبى نستورىانى مسيحيلىك اتانور ايكان. نستورىانى مبشر قىصردين چىرايلىق طرىقەدا
قبول قىلىندى و اول اوز دىن كىتابلارنىنى ترجه قىلىپ قىصرغه تعليم بردى. قىصر
ينكى دىننى يىخشى كوروب وعظ ايتىلسون دىب بيوردى. كىن اول تعليم يىخشى بولوب
مملكتدە بشارت برىلسون دىب اوچ يىلدىن كىن بر كونكىسى چىقارىلدى. و پات يقىندا
پايتخت شىرىدە بر كىلىسا ياسالدى. ۷۴۵ نجى يىلدا مسيحي عبادت خانەلار ھمە
چونكراق شىرلارده بار ايردى. مذكور يادكار تاش دىب بروركه خاقانى قوشونلار
نىنك سردارى كوتسى اىي مسيحيلىك كاھىدىن كوچلوق يارى بر كوچى ايردى و
۸۴۵ نجى يىلدا مسيحي و زوروستىرى كاھنلارنىنك عددى ۳۰۰۰ ايكان و
اولارنىنك تولالارى مغربدىن ايردىلار.

اول وقتلاردا مذكور دىنلاردىن يىنە بر دىن يعنى مانىلىك دىنى اوترا
آسياغه و خاقانغه كىلدى. اول دىننىنك باشلاغۇچىسى مانى اتىلىق كىشى ۲۱۵ دە
توغولدى. انىنك تعليمكا موافق نور و قرانكغولوق دىكان بر بىر يىلان تنك
ايكى قوت دور. نورنىنك چونكى اصلى خدا و قرانكغولوق نىنك چونكى شىطان
دور. اول ايكىلاسى ھىمىشە بر بىر يىلان جنك قىلىشىب تورادور. شىطانلار اولقى
دىناوى آدملارنى نوردىن و قرانكغولوقدىن يراتقان ايردىلار. اكر آدملار نجات تاپقالى
خواھلاسه اوز ياروغ ذاتىنى قرانكغولوقدىن آرىساق لازم بولادور و نجات نىنك
يولىنى چونك پىغمبرلار يعنى يسوع مسيح بۇدە زوروستىرى و مانى كورساتكان دورلار.
مانى اولاً ايراندا چونك رواجلىق تاپقان ايردى لىكن آخر دارغه تارتىلدى.
سوغدىيانەلىقلار انىنك تعليمىنى قبول توتوب كىتابلارنىنى اوز تىلىغه ترجه قىلدىلار.
اول سوداكر خلق مذكور دىننى تارىم يورتلارىغه كىلتوردى اندىن كىن خاقانىستانغه
كىلتورولدى. اندا مانى دىنى ۶۹۴ نجى يىلدا تاپىلادور. ۷۳۲ نجى يىلى مانى دىنى

باطل اما امتلاری توسولمای اوز عبادتی خاقان مملکتیده قیلسونلار دیب بر کونکسی چیقاریلدی.
 اویغورلار ۷۶۲—۷۶۳ یلدا آن لو شان نینک انقلابی توسوب اوز یورتیغه
 یانغاندا مانلیق مبشرنی بیلان بیله ایب باردیلار. مانی دینی مغولستاندا چونک
 رواجلیق تاپیب اویغورلارنینک برنجی دینی بولدی. اول دین کوچلوق اویغورلار
 نینک دینی بولغان اوچون خاقاندا توسولمای آزاد ایردی لیکن اویغور حکومتی
 توشکاندا دینی خوار کورونوب قالدی.

تانک خاتلیق سلسلهسی دین بولغان قیصرلار باشقه باشقه دیندارلارغه آزادلیق
 برور ایردی لار لیکن بارغان ساری غیری دیندارلارنی قوغلاب یوقاتقالی باشلادیلار.
 اوزون وقت یورتدا توروب کوچلوق بولغان بودهی دیننی یوقاتالهای لیکن مسیحیلیک
 بیلان مانی دینی تمام یوق بولوب کتتی. هر قانداغ بولسه مذکور ایکی دین اوترا
 آسیادا برنجه یوزیل توروب اویغورلارنینک طرفانداکی حکومتیده کوچلوق ایردیلار.

خیتان تونکوزلاری تیرک لارنینک اورخونداکی یورت لارینی الماقی

خیتان نینک امیرلاری نینک بری یی لی آپا وکی اتلیق برکشی اورخون
 دریاسی نینک چوره سیده اوزیکا بر چونک حکومت بنا قیلغانی بیلان خیتان نینک
 رواج تایماقی باشلانادور. ۹۰۷نجی یلدا اول ۳۰۰۰۰۰۰ آتلیق عسکر بیلان
 خاقان نینک شمال سرحدی دین اوتوب کیریب کلادورغان ییلار ایچیده خاقانیلارغه
 چونک جفا قیلغوچی بولادور. حان یین حوئی اتلیق بر مصلحت بر کوچی سی
 بولوب اول یاوا خلققه دهقانچیلیق سودا کرچیلیک عمارت بیلان شهر یاساشنی
 اورکاتور ایردی. خیتان حکومتی محکم و چونک بولدی و آپا وکی نینک اوغلی
 انی لیاو ایمپراطور لوقی اتادی. ۹۹۱نجی یلی یو چن دیکان بر تونکوز قبیله
 سی انکا تابع بولدی. ۹۹۳نجی یلی کوریه نی الدی و ۱۰۰۴نجی یلدا قوشون

اول وقتدا خاقان نینک پای تختی بولغان کای فنک شهری نینک الیدای توردیلار. قیصر هر یل تعین بر سوغات یا که آلبان برکالی وعده قیلدی و مونیکن بیلان اوزی و ایننک پادشاهلیقی قوتولدی. خیتان تونکوزلار نینک حکومتی اول وقتدا مغربداکی لار نینک اراسیدا همه دین کوچلوق بولوب ۱۱۲۵نجی یلغچه برقرار توردی. ایمدیکی وقتلار نینک پی پینک ایننک پای تختی ایردی.

اوترا آسیاداکی قرا خطای نینک حکومتی

خیتان حکومتی توشکانده تولا خلق ییغیلیب مغرب طرفلاریکا باریب ایلی دره سیده اولتوروب سی لیاو (مغربی خیتان) یا که قرا خطای حکومتی فی بنا قیلدی تخمیناً اوج یوزیل تورغان اویغورلار نینک حکومتی انکا کیردی (تخمیناً ۱۱۵۰نجی یلی) قرا خطای نینک اولقی پادشاهی فوشی یا که نوسی آتایب تیانشان تاغلاری نینک شمال طرفیداکی باله ساکون دیکان برشهرنی پای تحت قیلیب تمام ترکستان فی هم فرغانه فی اوزیکا تابع قیلدی. اوزینسی کورخان یا که پادشاهی عالم آتادی. قرا خطای نینک حکومتی یقیناً یوزیل یعنی ۱۲۱۱ غچه توردی.

مغول لار نینک هجو میدین ایلکارکی کرایتلیک لار و اوترا آسیاداکی باشقه کچیک حکومت لار

کرایتلیک لار نینک مملکتی مشرق ترک لار نینک بايقال تینکیزی نینک جنوب طرفلاریداکی یریده بار ایردی. مذکور طائفه نینک تاریخی انچه معلوم ایماس و ایمدیکی علم دارلار یورق نینک سرحدلارینی بیلماسلار. کرایتلیک لار نینک پادشاهی اولنک خان آتاندی لیکن تاریخ پتو کوچیلار ایتور که اول خلق مسیحی ایردی و پادشاهلاری یوحنا کاهن دیب اسم کوتاردیلار. اول وقتداکی باشقه مملکت لار نینک

اراسىدا نايىمان مملەكتى بار ايردى. انىنك خلقى ھەم مىسحى بولغان ايردى. اورىيات
 خلقى ياكە ايلدوتىيلار بايقال تىنكىزى نىنك مغرب طرف لارىدە ساكن ايردىلار.
 مذکور مملەكت لاردىن بولك اوزىكا قايلايدورغان كچىكراك ولايتلار
 بار ايردى. كرايتلىك لار نايىمانلىق لار و اورىياتلىق لار ترك جنسىدىن مو يا
 ايماسمو معلوم ايماس.

اۈچۈنچى دۈر

(چىنكىز خان نىنك جنك لارى برە باشلانغان خلق لارنىنك چونك مهاجرت
 لارىدىن تارتىب ۱۲۰۰—۱۷۰۰ يىل لارنىنك آرابقىدا بولغان روسىە نىنك ھجومى
 بىلان تىمام بولور.)

مغول لار بر چونك حكومت پيدا قىلغانى بىلان اوترا آسىدا برىنكى وقت
 باشلانادور. تموجىن اتلىق ياش بر مغول سردارى بر نچە اوزىكا قايلايدورغان
 قىبىلەلارنى زورلوق بىلان اوزىكا تابع قىلدى (۱۱۸۸) تموجىن اولاً اونك خانغە
 تابع ايردى ليكن بارغان سارى اوز خواجەسىدىن سلطنتنى تارتقالى خواھلادى.
 ۱۲۰۳ ونجى يىلدا اورغەنىنك ياندا بر چونك سوقاش بولغاندا تموجىن اونك خان
 نىنك قوشونىنى مغلوب قىلىپ كرايتلىك لارنى اوزىكا تابع قىلدى اندىن نايىمان
 حكومتىكا ھجوم قىلىپ نايىمانلىق لار ھر طرفدىن ياردەم تاپسە ھەم اولارنى مغلوب
 قىلىپ سى لياوغچە ھەم يورتلارنى آلدى.

تموجىن اول نصرت لارنى تاپقاندىن كىن اورخون درياسى نىنك يانداكى قرا
 قورام كلوران دىكن شەردە اورداسىنى سالىب اوزىنى چنكىزخان آنادى (۱۲۰۶).
 چنكىزخان اوز چونك ايشلارنى باشلاندا ھەم اوترا شىمالى آسىداكى
 پاتەچى خلق لارنىنك ھەمسىنى بر قىلاى دىب قصد قىلغان ايردى. كىنراك مەدنىتلىك
 مملەكت لارنى ھەم اوزىكا تابع قىلغانى خواھلادى.

چنگیز خان ایلكاركى هونلار بيلان ترك لار نينك سردار لار يدين سلطنت و سياسى ايشلارنى پخشراق اوقار ايردى. فقط نهايت چونك جنك قىلغوجى بولسماي بلكه هم سلطنت و ترتيب ايشلار ينى بيلور ايردى. مغلوب بولغان قبيله لارنى مغول قبيله لارى بيلان حكومت ايچيده تنك قىليب نا اتفاق بولغانلارنى چينك عسكر ترتيبى بيلان باسار ايردى. هر چونك بولغان اوغول عسكر بولدى. عسكر لار ۱۰۰۰، ۱۰۰۰ و ۱۰۰۰۰ عدديك لنگره و قوشون لارغه بولوندى و همه سى نينك اوستيكا چنگيز خان اوزى توردى. جنك و صلح وقتى دا اوخشاش مش قىلور ايردىلار. مظلوم كشيلاز پاته لار ينى باقار ايردى و اير كشيلاز جنك قىلور ايردىلار.

اولا چنگيز خان اوز يراغلار ينى مشرقته اوزا تيب ۱۲۰۷ - ۱۲۲۱ يىل لار نينك ارايقيدا خاقانغه و كوريه كا چيقيب جنك قىليب توردى. اولقى يىل لاردا سى لياوغه هجوم قىلمادى - نايمان حكومتى توشكاندين كين آخرقى پادشاه نينك اوغلى كوچلوق سى لياوغه قاچيب اندا تورغان ايران ولايت لارى نينك همه دين كوچلوق اميرى شاه محمد بيلان مصلحت قىليشيب اوز ينى مهمان قىلغان يى لو امير لاريكا خيانت قىلور ايردى. كوچلوق اوز قصديدا مقصودغه يتيب ۱۲۱۱ نجى يىلدا شاه محمد بيلان قرا خطاي مملكتنى تقسيم قىلدى. كاشغر مملكتى بيلان ايلي دره سى كوچلوققه و قالغانى شاه محمد كا تكدى. ليكن پات يقين دا اول چنگيز خان بيلان بر بولوب كوچلوققه دوشمن بولدى و اولار نينك قوشونلارى ايسيق كول نينك يانسيدا سوقاشقاندا (۱۲۱۷) كوچلوق نينك عسكر لارى مغلوب بولدىلار. مونينك بيلان كوچلوق نينك حكومتى سيندى و ظلم تارتقان خالق چنگيز خاننى خوشلوق بيلان قبول قىلدى. اول وقت چنگيز خان نينك حكومتى خوارزم كوچلوق حكومتغچه يتتى. خوارزم حكومتىكا ايمديكى ايران، افغانىستان، بخارا، خيوه و ياكسارت (ياكه سير درياغچه يتكسان يورت) كيردى.

ليكن چنگيز خان بيلان خوارزم حكومتى نينك پادشاهى شاه محمد اوترا سيدا دوشمنچيلىك پيدا بولغالى اوزون قالمايدى. شاه محمد نينك بر والى سى چنگيز خان يدين

كلكان بر كاروان نينك آدم لارينى قتل قىلدى. بو ايش چنكىز خانغه معلوم بولغاندا
 اول والى نى منكا تاپشوروب بركىل دىب شاه محمدغه ايلچى ايلاردى. ايلچى
 كلكانده شاه محمد اول قتل قىلينيون دىب بيوردى ليكن ايلچى بيلان كلكان
 كشىلارنى اولتورماي سقال لارينى توشوروب قويوب بردى. بونينك ناموسىغه چنكىز
 خان نينك اوچورى حيال بولمادى. اوچ مغول قوشونى شاه محمدكا هجوم قىلىپ
 (۱۲۱۹) ضد تورالمغوديك اينيك قوشونلارنى باسپ تولا قان توكار ايردى.
 ۱۲۲۰نجى يىلدا بخارا شھرى و آز وقت دىن كىن سمرقند چنكىز خان نينك قولىغه
 توستى و شاه محمد شھردىن شھر كا قاچىب آخر قاچقوندىك كاسپى تىنكىزداكى
 بر جزيره ده اولتوردى.

۷

چنكىزخان اوزى قوشونلارى بيلان افغانستاندىن اوتوب ايندوس درياسىغچه
 باردى ليكن اندىن يانيب خاقان نينك ضدىغه چيقان قوشونلارنى باشلار ايردى.
 سى هيميا مملكتى ۱۲۲۴نجى يىلدا مغوللارغه انقلاب قىلىپ اوزىنى آزاد
 قىلغان ايردى. بو سببدين مغوللار نينك آچىغى كلىب اولارنى انداغ يوقايتىكه يوز
 ايركشىدين فقط ايكى قالدى.

چنكىز خان ۱۲۲۷نجى يىلدا وفات بولغاندا ۷۳ يىل عمر كوروب ۲۵ يىل پادشاه
 بولوب تركستان، اوروستان، هندستان و ينه بر نچه يورتلارنى اوزىكا
 تابع قىلغان ايردى.

چنكىز خان اولكافى بيلان مغول حكومتى توشمادى. چنكىز خان وفات بولماسدىن
 ايلكارى مملكتىنى تورت اوغلىغه تقسيم قىلغان ايردى يعنى:

- ۱ — جوچى خانغه جنوبى اوروس يورتلارى
- ۲ — چاغتاي خانغه سى لياو ياكه دريائى آمودىن تارتىب فرغانه ولايتى و مغولستان
- ۳ — اوكتاي خانغه شىمالى سونكارى
- ۴ — تولوى خانغه قرا قورام يورتلارى بىلدى.

اوكتاي خان مغول اميرلار نينك مصلحتى نينك چونك خانى بولدى (۱۲۲۹)

اول ۱۲۴۱ نجی یلغچه سلطنت قیلدی. چنگیز خان نینک خیتان اصل زاده سی بولغان یی لوچو نسایی اتلیق بر مصلحت بر کوچی سی بار ایردی. اوکتای خان نینک چونک خان بولوشیغه اول اوزی سبب ایردی. اوکتای چونک بر جنک قیلغوچی بولسه هم سیاسی ایشلاریدا کوچلوق بولمای ملایم یواش بر کشی ایردی. بو سبب دین یی لو تختدا اولتورماسه هم سلطنت قیلور ایردی. مغول لار یورتلارنی اوزیکا تابع قیلماق اوچون جنک قیلغاندا تولا خلقنی اولتوروب ظلم سالیب توردیلار لیکن تابع قیلغاندین کین چونک آزادلیق بردیلار. مسلمان، مسیحی، مانی و بودهی دینلارغه آزادلیق برور ایردیلار. چونک خان و انینک تمکیداکي خانلار چونک مملکت ایچیده صلح و آزادلیق بولسون دیب ایشلاب توردیلار.

لیکن اول چونک مملکتی ده بارغان ساری نا اتفاقلیق پیدا بولور ایردی. بر سبب شو ایردیکه تابع قیلینغان خلقلار نینک مدنیتی تولاراق پاته چی مغوللار نینک کی دین ایکیزراک ایردی. مغرب طرفلاریده مسلمان امیرلار قویادور و اوترا آسیادا هم باشقه باشقه طریقده نا اتفاقلیق چیقادور. اوکتای خان نینک سلطنت وقتیدا مغوللار خاقانغه باریب جنک قیلیب اوزیکه یورتلار تابع قیلور ایردی لار و اولار نینک قوشونلاری هم آورویاغا باردیلار.

جوچی خان نینک اوغلی بباتور آورویا مملکتلاری نینک قوشونلارینی مغلوب قیلیب ویذا شهری غچه چیقان ایردیلار. لیکن اوکتای وفات بولوب دور دیب خبر کلکانی اوچون جنوبی روسیهغه ایتیک یانیب کتی.

اوکتای وفات بولغاندین کین انینک مسیحی ملیکه سی توراکینه بش یل سلطنت قیلدی. اندین کین انینک اوغلی کویوک خان ۱۲۴۶ — ۱۲۵۱ یل لار نینک ایچیده چونک خان بولدی اندین کین انینک ایکی توقانی مانکو ۱۲۵۱ یل دین تارتیب ۱۲۵۹ ونجی یلغچه چونک خان ایردی. اوزی تولوی نینک اوغلی بولوب اناسی نینک مکر حیله سی بیلان تختغه اولتورغان ایردی. مونیکن بیلان اوکتای و تولوی نسللاری تخت توغراسیدین تالاشادورغان بولدیلار. لیکن تولوی نسل

نصرت تاپتى و مانكو، خوبلاي، هولاكو و اريكبوگا دىكان تورت بر توقان باشقەلارنى باسار ايردى. اول تربيت تاپقان برادرلار كا پاتەچى اوقا قى كفايت بولمادى. اول وقت دىن تارتىپ مغوللار مدينىتىك مملەكت بولغان خاقانىستان و ايرانى اوزىكا تابع قىلغانى قىصلار ايردىلار. خوبلاي مشرق آسپاداكى جنك لارنى قىلماقچى بولوب خاقانىستان نىنك چونكراق حصەسىنى الپ مانكودىن كىن (۱۲۶۰ — ۱۲۹۴) چونك خان بولوب يوان اتلىق خاقانى خانلىق سىلسەسىنى بناه قىلىپ (۱۲۸۰ — ۱۳۶۸) اول سلطنت سىلسەسى نىنك اولقى قىصرى بولدى.

اول وقت دا مغوللار نىنك خانلىق لارى بولار ايردى:

- ۱ — هولاكولاي (هولاكو) و انىنك اولادلارنى نىنك تىكىداكى ايران نىنك خانلىقى
- ۲ — جوجوى نىنك (جوجى) اولادلارنى تىكىداكى روسيه خانلىقى
- ۳ — چاغىتاي نىنك اولادلارنى نىنك تىكىداكى اوترا آسيانىنك خانلىقى (پاى تىختى ايلى ايردى)

۴ — اوكتاي نىنك اولادلارنى نىنك خانلىقى (پاى تىختى قوبده ايردى).

۵ — چونك خان نىنك خانلىقى يعنى مغولستان تىبت خاقان و كوريه.

خوبلاي نىنك اولادلارنى اوزون وقت چونك خانلىق مرتبەسىنى توتار ايردىلار. خانلىق لار اوزىكا قايلانغاندىن كىن اولار نىنك اراسيدا دوستلوق بار ايردى. مونيكن اوچون ولايتلار اوتراسىداكى آلىش بىرىش و يول ياساشى رواجلىق تاپار ايردى. خاقاندا كاغدىل ايشلانكاندىك خوبلاي نىنك بيوروقى بىلان تمام مغول مملەكتىده ايشلاتادورغان بولدى. بو هم سودا ايشقە ياردم بردى. اول وقت دا يولاچىلار آسيانىنك كاروان يول لاريدا خاطر جمع و تنجلىق بىلان يورور ايردىلار. چونكە همه يورتلار بر چونك حكومت نىنك تىكىده بولوب بر برى بىلان جنك قىلالمايدىلار.

اول وقت لاردا سفر قىلغان آوروپالىقلار مغول حكومتى نىنك احوالىنى ايتىپ بىرىپ دورلار. بولار نىنك برى كويوك چونك خان بولغان چاغدا قرا قورام شىرىكا كلىدى اول سفر قىلغوجى مغوللار نىنك پاى تىختىدا خاقان، ھىندى و ايرانلىق سوداكرلار

بیلان کورریشکافی و مغول لارنینک ضیافت لاری نینک زینتلیکی و عرق مجلس لاری باره سیدین دیب بریب دور و تعین ایکان که کویوک خان نینک طبیب لاری یونانی ایردیلا. ینه بر سفر قیلغوچی ایتیپ بریب دور که اول وقتدا قرا قورامدا ۱۲ بودهی عبادت خانه ، ایکی مسجد و بر مسیحی کلیسا بار ایردی و دنیانینک همه چت لاریدین کملکان آدم لار اندا تاپیلور ایردی. اول سفر قیلغوچی لارنینک اراسیدا مارکو پولو اتلیق برکشی بار ایردی - اول ایران ، مغرب ترکستان ، کاشغر و ختندین اوتوب خاقانغه باریب اندا ۱۷ ییل توروب یانک چو شهریده اوج ییل والی ایردی. خوبلای انی تولا یخشی کورکاج تیب ، بیرما ، جاوا ، هندستان و باشقه یورت لارغه خان نینک ایلچی سیدیک ایباریلدی اول وقت خاقاندا نهایت تولا آوروپالیق لار و مغرب آسیالیق لار بار ایردی .

اوترا آسیانینک خانلیقی

ایلکاری بیان قیلینغاندیک اوترا آسیانینک خانلیقی چنکیز خان نینک اوغلی چاغتای خانغه تکی. اول اوزی مسیحی ایردی. انینک خانلیقیغه ایلی تاریم یورت لاری و ایران نینک مشرق شمالی کیردی. خانلیقی نینک مغرب ولایت لاری نینک خلقی اسلام دینیغه کیرکان ایردی و ۱۲۵۰ دین تارتیب اسلام دینی خانلیق نینک باشقه یر لاریده هم کوچلوق بولدی - ۱۲۷۰ نجی یلدا وفات بولغان سراق اتانغان خان اوزی مسلمان بولدی .

چاغتای نینک وقتیدا تنجلیق ایردی لیکن انینک وفاتیدین کین چنکیز خان نینک نبیره لاری یورت تالاشیب بربری بیلان جنک قیلیمشیب خلققه بی آراملیق یتکوزور ایردی . اوکتای خان نینک اولادیدین بولغان کایدو خان ۱۲۶۶ نجی یلدا چاغتای اولادیدین ایلی بیلان کاشغر ولایتنی تارتیب الدی لیکن ۱۳۰۱ نجی یلدا اول یورت لار ینه چاغتای نینک خانلیقیغه قوشولدی .

مغوللارنىڭ زىمىنىدا مىسچىلىك دىنى اوترا-آسىيادا رواجلىق تاپار ايردى. قرا قورامداكى خاننىڭ اهل بيتلارنىڭ بەشىسى مىسچى بولغان ايردى. اول وقتدا مىسچىلىك خاقانغا يەنە تارقاقىلور ايردى. كاشغردا كىلىسانىڭ بىر چوڭكى اولتورور ايردى و ماركوپولو دىكان علمدار ايتىپ بىر دوركه ياركىندە ايكى كىلىسا بارايردى. ۱۳۱۸نجى يىلدا اىلى بىلان كاشغىر ولايتى اوزىنى چاغاتاى خانلىقىدىن آيرىدى. اما ۱۳۶۰نجى يىلدا يەنە قوشولدى. اول وقتدىن تارتىپ اسلام دىنى باشقا دىنلارنى باسىپ اوترا-آسىيانىڭ دىنى بولور ايردى.

تىمورلنىڭ و انىڭ سلطنت سىلسىسى

چاغاتاى سلطنت سىلسىسى ۱۳۶۰نجى يىلدا يوقالدى و انىڭ اورنىدا ترك جنسىدىن بولغان تىمورلنىڭ اتلىق مغولىستاننىڭ بىر امىرى پادشاه بولدى. تىمورلنىڭ تولا جنك قىلىپ ايران، گورجىستان و جنوبى روسىيەداكى خانلىقنى اوزىغا تابىع قىلىپ ۱۳۹۵ دە موسقواغچە چىقتى. ۱۳۹۷ و ۱۳۹۹ دا شىمالى هندوستاننى الدى اندىن كىن سورىبە دىن بىر چوڭ حصەنى الپ ۱۴۰۲ دە اناطولىغا كىرىپ انقرە شىرىنىڭ يانىدا تركلارنى قاتلىق اوروب مغلوب قىلدى. اندىن خاقانغا ھجوم قىلماقچى بولدى لىكن شوقى تىمورلنىڭ قىلماسدا ۱۴۰۵ دە وفات بولدى. تىمورلنىڭ عالمىنىڭ ھەمدىن چوڭ جنك قىلغۇچىلارنىڭ بىرى ايكىن لىكن تولا ظالم و ناحق قان توكوچى ايردى دىب تارىخ يازغۇچىلار ايتورلار.

تىمورلنىڭ اولادلارىدىن بولغان **ظاھىر الدىن محمد** شىمالى هندىستانداكى دەھلى و آغرا شىرلارنى الپ هندىستانداكى اولقى چوڭ مغول خان بولوب بىر ھندى اىمپراطورلوقى بنا قىلدى. انىڭ اىمپراطورلوقى اوغلى **اكبەر** واسطەسى بىلەن تىخى محكم بولور ايردى.

قازاق - اوزبىكلار ۱۵۰۰نجى قرننىڭ آخىرىدا و ۱۶۰۰نجى قرننىڭ

دسلاييدا رواجلىق تايىب تيمورلنك نينك اولادى نينك سلطنتىكا زيان يتكوزور ايرديلار. اوزبك لار طوران بيلان ايران لاردىن آرالاش بر خلق بولوب چنكىزخان نينك اوغلى جوچى خان نينك اولادلارى ايكانمىزديب خيال قىلور ايرديلار. اولار بخارا، خيوه و قوقندده خانلىق لار بنا قىلور ايرديلار. اول وقتدا ترك لار عاجزلاشيب ينه بر چونك حكومت پيدا قىلاماس ايرديلار.

مغول لار نينك حكومتى توشكاندىن كين التاي بيلان مغرب سبيرياداكى ترك لار آزاد بولديلار. ۱۴۰۰ ونجى يلىدىن كين اولار نينك مغرب حصهسى اشين درياسى نينك يانيدا بر حكومت پيدا قىلدى. بو حكومت آز وقتدىن كين ايكىكا بولاندى. ليكن تخمينا يوز يىل كين قازاق لار كليب مذكور ايكى مملكتنى ايب اوزيكا چونك بر حكومت پيدا قىلديلار.

مغول لار نينك حكومتى عاجزلاشيب كچيكر اك بولغان نينك بياني

۱۳۴۸ نجى يلىدىن تارتىب خاقان نينك باشقه باشقه طرف لار يده خلق حكومتىكا ضد قويوب انقلاب چيقارور ايردى چونكه مغول سلطنت قىلغوجىلاردىن ناراضى بولغان ايردى. انقلاب چيقارغان سردار لار نينك آراسيدا چو ديوان چانك ناملىق بر كشى بار ايكان. آخر سلطنتنى اوز قولىغه ايب ميينك ديكان خانلىق سلسلهسى نى بنا قىلدى مونىنك بيلان خاقانىستان مغول لار نينك قولدىن كتى.

۱۳۷۰ نجى يلىدا مغول لار شنشى، شانشى و كانسو تاغلار يدىن هيدالدى و برنجه يلىدىن كين چنكىز خان نينك اوز وطنيده كرولن درياسى نينك يانيدا مغلوب بولديلار. ايكى يلىدىن كين خطاي لار خامى ياكه قولنى الغانى بيلان كاروان يول لار يغه بر آچقو تاپقان ايرديلار.

اول وقت خاقاندين ھىدالكان مغوللار يىنە قرا قورام شھرىنى اوزىكا پاي تخت قىلىپ بايقال تىنكىزى نىنك جنوب بىلان مشرق جنوبيداكى مغوللارنى اوزىكا تابع قىلدىلار. بو مشرق خائلىق مغرب مغوللارنىنك اوستىكا تورور ايردى ليكن فقط اوترا آسياداكى ايلوتلىق لار (قالماقلار) اولارغە اطاعت قىلمور ايردىلار.

خاقانىلار مغوللارنى مغلوب قىلغاندا ايلوتلىق لار اوز خواجەلارغە وفاسز بولغانى باشلادىلار و خاقانىلار مغوللارغە ھجوم قىلغاندا ايلوتلىق لار مغوللارغە ياردەم بىرمەي بلکہ بعضىدا دوشمن نىنك طرفىكا اوتوب الدى. ليكن بعضىدا اولار بىلان خاقانىلار آراسىدا دوشمنچىلىك پيدا بولور ايردى. ۱۴۴۹ ونجى يىلدا خاقانى قىصر اورولوب اسير قىلىندى و ايلوتلىق لار يىكىن غچە چىقتىلار.

تخمىنەن ۱۵۵۰ نجى يىلدىن تارتىپ مغوللار ايلكاركى دىك جنك قىلمايدورغان بولدىلار. سبب شو ايردىكە بر روحانى قوت يعنى بوۋدھى دىن اولارغە غالب كلكان ايردى. ليكن خاقانىستانداكى بوۋدھى دىن ايماس بلکہ تىببىتداكى لاما دىنى مغوللارنىنك دىنى بولدى.

ايلوتلىق لارنىنك (قالماقلارنىنك) اوترا آسياداكى حكومتى

مغرب مغول قىبىلەلاريدىن بولغان ايلوتلىق لار بارغان سارى اوترا آسيادا بر چونك حكومت پيدا قىلمور ايردى (خاقانداكى مانجورلار اول وقت يورت اچچىدە چىقان انقلابلار بىلان مشغول ايردىلار).

ايلوتلىق لارنىنك اميرى كالدان اتانىپ ۱۶۷۴ ونجى يىلدا تخت كا اولتوردى. اول اوز تربىتىنى لاسا شھرىدە تاپىپ لاما مذهبى نىنك ياردەمى بىلان چونك كوچ تاپقان ايردى. اول فقط سونكارىيە و ايلنى اوزىكا تابع قىلماقچى بولماي

بلکه کاشغر ولایتی فی هم تارتیب الیب ۱۶۷۸ نجی یلدا آندا بر مسلمان سلطنت سلسله سیدین بر پادشاهی تیکلادی. کالدان هم مغولستانغه هجوم قیلیب ۱۶۸۸ ده مشرق مغوللارغه غالب کلمدی. و قاچقونلارنینک بعضیلاری خاقانغه قاچقاندا تیمتلیک لارنینک منده بیغه یولانیب اولارنی منکا تاپشوروب برینکلار دیب خاقانیلاردین طلب قیلدی. اول وقت قیصر بر قوشون ایباریب کالدان فی مغلوب قیلدی لیکن کالدان تخی تنج تورمای خاقاننینک سرحدلاریکا هجوم قیلدی. قیصر اچیغلانیب ینه بر قوشون ایباریب ایلووتلیق لارنینک قوشونی فی یوقاتی و کالدان یالغوز و تاشلانغان بولوب اولدی (۱۶۹۷).

کالدان اولکاندین کین مشرق مغوللار و ایلووتلیق لارنینک تنکی خاقانغه تابع بولدی و کالداننینک بر نیره سی رابدان خاقانیلارغه یاردم برکافی اوچون ایلووتلیقلار نینک مغرب یورتلاری اوستیکا سلطنت قیلغوچی بولدی لیکن پات فرصتده خاقانیلارغه خیانت قیلیب ۱۷۱۷ ده لاسا شهریکا عسکر بیلان باریب خاقانندین یولانکان لاما کاهن فی اسیر قیلیب اوز چوره سیکا تیبتنینک کاهن لارینی یغدی. لیکن تیبتنی اوزیکا تارتالهای قالدی چونکه قیصر بر قوشون ایباریب رابدان فی تیبتدین چیقاریب برینکی لامانی توختایب تیمتلیک لارنی باقالی بر قوشون فی لاسا شهریده قویدی.

هر قایداغ بولسه ایلووتلیقلار تیبتده مغلوب بولغانی بیلان عاجز بولمادیلار. ۱۷۳۱ نجی یلی رابداننینک بر اوغلی خاقانیلارنی انداغ مغلوب قیلدیکه یونک چنک قیصر ایننک بیلان صلح قیلمافی فی لازم کوروب ایلووتلیقلار ایلی و سونیکاریغه سلطنت قیلیشه معقول بولدی.

لیکن پات یقیندا ایلووتلیقلارنینک پادشاهلیق اورداسیدا تخت تالاشماغلیق بولدی و امیردوانسی امیر امورسانانی چیقاریباتی. امورسانا قاچقاندا کیمین لوندک قیصر انکا یاردم بریب ایننک بیلان بیله بر قوشون ایباریب انی ایلیده سلطنت قیلغوچی توختایب قویدی. ینکی خان فی یولارمیز دیب امداد قوشونلارنی یورتدا سالدی.

ليكن آمورسانا پات خطاي لارغه خيانت قىلىپ اولارنى چىقارىپ اتقالى خواهلار ايردى. ۱۷۵۶ نجى يىلدا ايلوتىلىق لارنىڭ يورتىدا بار ھەمە خطاي لار اولتو رولدىلار. فقط چاۋ ھوئى دىكان سردار اوز قوشونى بىلان قاچىب قوتولدى. خاقانىلار چاۋ ھوئى غە چونكرراق قوشونلار بركاندىن كىن اول يىنە ھجوم قىلىپ ۱۷۵۷ نجى يىلدا ايلوتىلىق لارنىڭ قوشونلارنى سىندوردى. خلق نىڭ قالغانلارنىڭ بعضى سى روسىيە غە قاچىب كىتى و بعضى سى خطاي لارنىڭ كانسو غە كىتورولدىكان اوچون سونكارىيە و اىلى يقىنأ خلق سز قالدى. چاۋ ھوئى ھەم جنوبى تارىم يورت لارغە ھجوم قىلىپ قاتتىق سوقاش قىلغاندىن كىن كاشغر ياركىندى مغلوب قىلىپ آلدى. كاشغر نىڭ امىرلارى بدخشانغە قاچىپ اندا كى سلطاندىن پناھ تىلادىلار و ليكن سلطان اوز يورتى نىڭ سرحدلارغە خاقانى قوشون تورغانىنى بىلىپ امىرلارنى اولتوروب اولارنىڭ باشىنى يىكىن شىرىكا اىباردى (۱۷۵۹).

چاۋ ھوئى تارىم جنوبى يورت لارنىڭ ساكن لارنىڭ خلق سز بولغان اىلى و سونكارىيە غە اىب باردى. اىلكارى ايلوتىلىق لارنىڭ خانى و كاشغر نىڭ امىرلارنىڭ قول استىداكى ولايت لار اىمدى خاقانغە تابع بولدى و اندا خاقانى منصبدارلار قويولدى. كاشغر، ياركىند، ختن، آقسو، كوچار، اورومچى، و يىنە بر نچە چونك شىرلارغە خاقانى عسكرلار توختاتىلدىلار. اول وقت خاقانىلارنىڭ كوچى اوترا آسيدا انداغ چونك ايردىكە فرغانە و افغانىستان نىڭ امىرلارى خاقانى قىصرغە سوغات لار كىتورور ايردىلار.

جنوبى تارىم يورت لارنىڭ ايلوتىلىق توشماسىدە وتوشكاندىن كىنكى وقتداكى احوالى نىڭ بىيانى

جنوبى تارىم يورت لارغە خواجه لارنىڭ زمانى خلى اىلكارى باشلانغان ايردى. اوزىنى يىغمىر اولادى دىكان خواجه لار يىدا بولوب يورت اىچىدە عزت لىك بولدىلار.

شهر امیرلاری یورت تالاشیب عاجزلاشقاندا خواجهلار اوزی خواهلانلارینی پادشاه قیلدیلار. کیم پادشاه بولسه اصل سلطنتی خواجهلار قیلدیلار. خواجهلارنینک زمانیدا میرزا ابابکر قرق سکز یل سلطنت قیلدی. اول ترکستاننینک جنوب طرفلارینی، فرغانه بیلان بر نجه باشقه یورتلانی تابع قیلیب چونک پادشاه بولدی. تاریخ میلاد مسیحنینک ۱۵۱۱نجی یلی چنکیز خاننینک اولادیدین سلطان سعید دیکان خان میرزا ابابکر بیلان جنک قیلیب اندیجان طرفیده قوتلوق دیکان بر یرده ابابکرکا غالب کلمدی. اندین کین کاشغر، یارکند شهرلارینی الیب اندا پادشاه بولدی. میرزا ابابکر نیتکا قاچقانیدا اوز خلقدین اولتورولدی. خواجهلار نینک زمانیدا هر شهرده بر پادشاه بار ایردی لیکن خواجهلار بر بریکه ضد تورادورغان ایکی فرقهکا بولوندی بر فرقهنی آق تاغ ینه بر فرقهنی قرا تاغ دیدیلار. آق تاغلیق مغوللاردین قرا تاغلیقلار پامیر تاغلاریداکی خلقلاردین مدد تاپتیلار. آق تاغلیقلارنینک باشی خواجه هدایت الله ایردی. انی هم حضرت آفاق یاکه آفاق خواجهم دیرلار. خواجه هدایت الله قالمقلاردین مدد ایستادی مونینک بیلان ایلکاری بیان قیلینغاندیک تمام یورت قالمقلار بیلان تیمتلیکلارنینک قولیغه توشتی.

تاریخ میلاد مسیحنینک تخمیناً ۱۷۵۰ده خواجه برهان الدین و انینک اینیسی آق تاغلیق نینک باشلاری بولوب قالمقلار بیلان تیمتلیکلارنینک یاریلیقی برله ترکستان نینک شمال طرفیده سلطنت قیلدی لیکن ایلکاری بیان قیلینغاندیک خاقانلار ینه کلیب تاریخ میلاد مسیحنینک ۱۷۵۹نجی یلی تمام ترکستاننی الیب یورتغه ایلی دیب آت قویدی. یورت شهرلاریکا اوتوز تورت امبان قویوب اولارنینک توپهسیکا ایلمیده جانک جونک قویدی. خاقانیلار یورتنی توللا چینک توتیلار. انینک اوچون خواجهلارنینک تولاسی قوقندغه قاچتی. اغینهلاری بیلان معتبر بایلاردین هم توللا قاچتی.

تورتونجى دور

(۱۷۵۰ نجى يىلدىن تارتىپ ۱۹۱۷ نجى يىلى بولغان روسىيەنىڭ انقلابىغىچە بولور)
 روسىيە مشرققە قىلغان ھجومى و خاقانداكى مانجور خانلىق سىلسىلەسى مغرب
 طرفلاركا كوشىش قىلغانى بىلان اوترا آسپادا بر يىنكى زمان باشلانادور.
 مذكور وقتدىن ايلكارى اوروسلار تركلاردىن يورت آغان ايردىلار ليكن
 اول يورت تىلاشى اوترا آسيانىڭ احوالىغە چونك تاثير قىلماي يىنكى بر زمان
 پيدا قىلماغان ايردى. — اوروسلار قازاق خانلىقىنى ۱۵۵۲ سىدە و استرخان
 خانلىقىنى ۱۵۵۶ سىدە الغانى برلە مذكور ھجوملار باشلانغان ايردى. اندىن كىن
 اوروسلارنىڭ ھجوملارى يايك قازاقلار قويوب انقلاب قىلغانى بىلان بر وقتغىچە
 توسالدى. اول انقلاب باسىلغاندىن كىن مذكور قازاقلار اورال قازاقى آتايىب
 توز ميدانلاريداكى قازاقلار و تركى قىبىلەلارنىڭ ضدىغە اوروسلارنىڭ ياردمچى
 لارى بولور ايردى. اوروسلار شىمال طرفلاريداكى قىلغان ھجومى كوچوم خانلىقىدىن الغان
 طومسقىنى بنا قىلغانى بىلان باشلاب بحر محيط كىيرىنىڭ كىنارىداكى **اوخوجىقە**نى بنا
 قىلغانى بىلان توختايدور.

التىر، التيسار، ايسار و توبا اتلىق تورت قىرغىز قىبىلە مذكور خىلقدىن چىنكراق
 طرىقەدە اوروسلارغە ضد تورور ايردى. ۱۳۰۰ نجى يىلدىن تارتىپ ۱۶۰۰ يىلغىچە
 قىرغىزلار بارەسىدىن تا رىخدا تولا خىبر يوق دور. چاغتاي حىكمدار سىلسىلەسى
 يوقالغاندىن كىن قىرغىزلار تا رىخدا يىنە ظاھر بولوب ۱۷۰۰ قىرنىدا قازاقلار بىلان
 بر بولوب مغوللارغە ضد تورور ايردىلار. اول وقتدا قىرغىز و قازاقلار بر برى
 بىلان آراشقالى باشلادىلار مغوللار قىرغىزلارنى قىستاغانى اوچون بعضى قىرغىزلار
 فرغانەغە كوچوب اندا ساكن بولدىلار.

قازاقلار ۱۷۳۴ ونجى يىلدىن تارتىپ ظاھرەدە اوروسلارغە تابع بولسە ھم

اوروسلار همه مغرب تركستاننى آلمانچى نىام مغلوب بولمادىلار و ۱۸۴۰ دە چونك اوردانينك سلطانى قازاقلارنى بر آزاد حكومت قىلغالى قصدلادى. ۱۸۶۴ ونجى يلى اوروسلار قازاقلارنى قاماب باشقه اوترا آسياداكى خلقلارننك معامله سىدىن كستىلار. ۱۸۷۵ دە تاشكند و اوج يلىدىن كين سمرقند اوروسلارننك قولىغه توشتى و پات يقيندا بخارا روسيهغه قايلادورغان بولدى. قوقند خانلىقى بيلان خيوه ۱۸۷۵ نجى يلى و تركمانلار ۱۸۸۱ نجى يلى مغلوب بولدى. روسيه نينك مشرق سرحدى ۱۸۹۵ نجى يلى پاميرغچه توختاتىلغان بيلان روسيه و خاقان نينك سرحدلارى توتاش بولغان ايردى.

روسيه نينك مدنيتى اول يورتلاردا نهايت آهسته كيركان ايكان. ايرانلىق تركلار تولاراق عربى بيلان ايران نينك قديمقى مدينتىكا قايلاب ايكان ليكن تورانلىق تركلار اوروس مدنيتىنى بر طريقهده قبول قىلىپ دورلار.

خاقانى اوترا آسيا ياكه شينجانك

اوروسلار مشرق طرفلاركا هجوم قىلغاندا خاقانىلار مانجور حكمدار سلسله سى نينك وقتىدا اوترا آسياداكى قديمقى تابعلارنى ينه آلماق اوچون كوشىش قىلمور ايردىلار.

خاقانىلار قالمقلارنى مغلوب قىلغاندىن كين شينجانك ياكه شرقى تركستاننى تولا چيىنك توتوب ايمدى بيز يورت نينك ايكهلارى ديب كورساتور ايردىلار.

ايلكارى ديب بريكاندىك اول وقت نينك خواجهلارى نينك تولاسى و معتبر باىلاردىن چونك بر عدد قوقند خانلىقىغه قاچار ايردىلار ليكن خواجهلار قوقندغه قاچقانى برله ينه يورتنى تالاشيب توردى تا ريخ ۱۸۱۶ نجى يلى جهانكير خواجه قوشون بيلان كليب كاشغرنى ايب انداكي همه خاقانىلارنى اولتوردى.

ينە بر يىلدا آقسونى ھم آلدى ليكن خاقانىلار جھانكير خواجهنى توتوب
۱۸۲۵ نجى يىلىدا خان نىنك بىروروقى بىلان اولتوردى. ليكن يورتنى قولىغە
تسما الالمادىلار.

تارىخ ھجرى نىنك ۱۲۶۴ ونجى يىلىدا خاقانىلاردىن ايكى يوز مېنك عسكەر
كلادور دىب خىر بولغاندا خواجهلار و يورت خلقىدىن تسولا آدملار فرغانەغە
قاچتىلار. خاقانىلار يورتنى قولىغە اليب اون يىلغچە توتىلار. ۱۲۷۴ نجى يىلى تارىخ
مىلادىنىنك ۱۸۵۷ نجى يىلى ولى خان خواجه فرغانەدىن كىلىپ كاشغردا قالغان
خواجهلارنىنك يارىلىقى برلە اوزىنى پادشاه قىلدى. خاقانىلارنى ھم اولارغە خدمت
قىلغانلارنى و ينە باشقە تسولا كشىلارنى اولتوروب نھايت تسولا قان توكتى. ليكن
شو يىلى خاقانىلار كىلىپ شھرنى اليب ولى خانغە يارىلىق بركالارنى اولتوردى.
ولى خان اوزى آدملارى بىملە قاچىپ كىتى.

اول وقت اچچىدە تسولا اوروش و انقلاب غلبەلارى بارايردى اصل چىندا
تساي پىنك انقلابى دىكان غلبە ۱۸۵۱ يىلدىن تارتىپ ۱۸۶۴ ونجى يىلغچە قىلىنىپ
توردى.

يوناندا مسلمالار اوزىكا سلطان سلیمان دىب نام قويغان توون سو
۱۸۵۷ نجى يىلى قویوب ۱۸۷۳ ونجى يىل مغلوب بولدى و سونكارىدە تونكانلار
۱۸۶۱ نجى يىلى انقلابغە قویقان ايردىلار.

شىنجاندا مذکور اوروشلار توکاب بولغاندىن كىن اوزون وقت تنج بولمادى.
۱۸۶۲ نجى يىلى كوچاردا راشىدىن خان خواجه قویوب ختىدىن بولك
تيان شان تاغى نىنك جنوب طرفىداكى ھمە شھىرلارنى اليب ايكى يىل توتتى كاشغىرلىق
لار راشىدىن خان خواجهنى خراھلاماى جھانكير خواجه نىنك اوغلى بىزىك خان تورەنى
چىرلادىلار. تارىخ ھجرى نىنك ۱۲۸۱ نجى يىلىدا بىزىك خان تورەنى يوز كشى بىلان
كاشغىرغە كىلىپ خان بولدى. بىزىك خان تورە راحت طلب قولىدىن ايش كىلايدورغان
كشى ايكان بىھقوب بىبىك دىكان كشى انىنك بىلان بولماسە ايردى آقسو و باركندىن

كوچارلىق خواجهلارنىڭ قوشونى كلكاندا خانلىقنى تاشلاپ بىر قاجىبكتار ايردى. لىكن يعقوب بىك آفسودىن كلكان قوشونى اوروب قاچوردى. اندىن تونكانى بىلان بولغان ياركىنداكى قوشوننى هم اوروب قاچوردى. اول وقتدىن تارتىپ بىزك خان توره خان آتاناغى بىلە يعقوب بىك سلطنتنى قىلور ايردى.

اندىن ايكى يىل كىن يعقوب بىك بىزك خان تورهنى خانلىقىدىن توشوروب اوزى خان بولوب آتالىق غازى آتاندى. شو يىل ختننى حاجى پىادشاه يعنى حبيب الله مفتى نىڭ قولىدىن الىب بش آى مقىدارى توروب كوچارغە بارىپ راشدىن خاننى مخفى اولتوروب انكا تابع شىرلارنى اوزىكا تابع قىلدى. اىلى يعنى تىان شان تاغلارنى نىڭ شىمال طرفىداكى شىرلار تونكانىلارنىڭ قولىدا ايردى. تارىخ ھجرى نىڭ ۱۲۸۶ نىچى يىلى يعقوب بىك اولارنى هم آلدى. اول وقتدىن تارتىپ آفسونى پاى تخت قىلىپ بىدولت آتاندى. اندىن كىن ھىندوستانغە و باشقە يورتلارغە ايلچىلار ايارور ايردى. اول يورتلاردىن ايلچىلار هم انكا كىلدىلار. اوروستان و انىكلېزىستان (اىنكلېشستان) بىلە عىھد پىمان قىلىشتى. سلطنتىنى كوچلاندىورماق اوچون يورتىدا ملتىق، توپ دارو، اوق و آنداغ نرسەلاركا كار خانە قىلدورتوب تولا عىسكر توتتى لىكن يورت فقرالارىغە تولا باج تركە عىشر و شونىنكغە اوخشاش نرسەلارنى اغىر قىلىپ تولا ظلم قىلدى.

آخر خلق چىداماى خاقانغە عرض مانىكدوردى. تارىخ مىلاد مىسح نىڭ ۱۸۷۷ نىچى يىلى و مطابق تارىخ ھجرى نىڭ ۱۲۹۴ و نىچى يىلى خاقانىلار تولا عىسكر بىلان كىلىپ يورتنى آغالى توردىلار. فقرالار خوش بولدىلار. يعقوب بىك اوزى كورلى شىرىدە ايردى. خاقانىلار تىخى كورلىغە ىشماىسەدە يعقوب بىك اولدى.

يعقوب بىك اولكاندىن كىن پادشاهلىق اوچكا بولاندى. چونك اوغلى بىك قىلى ياكە بىك بىچە كاشغردا پادشاه بولدى ختنىدە نىياز حاكم بىك و آفسودا حكىم خان توره حاكم بولدى بو ايكى حاكم پات بىك بىچە بىلە اوروشوب انىنكىدىن شىكست بىب مغلوب بولدى. لىكن خاقانىلار كىلىپ آفسونى الىب كاشغرىغە يقىن كلكاندا

بىك بچە اندىجان طرفىكا قاچتى. تارىخ مىلاد ۱۸۷۷ نجى يىلى خاقانىلار يورتى يىنە قولايغە اليب باج آلېبانى يىنىكراك قىلىپ ھەر يورتغە مسلمان خىلقىدىن بىك يوز باشى قويوب قويدىلار. اول وقتدا شىرقى تركستانغە شىنجانك دىب نام قويدىلار.

ايلى بىر وقتغچە اوروسلارنىنك قولدا تورغان ايكان ليكن تارىخ مىلاد مسيح نىنك ۱۸۸۱ نجى يىلى ايلى نىنك تولاسى خاقانىلارغە ياندوروب بىرلىدى. اندىن كىن اوزون وقت شىنجانك اچىدە تنجلىق بولدى. بعضىدا خىلق اغىر بولغان خراجت اوچون غوتولداپ توروبدور ليكن مذكور اغىر باج خراجت خاقانى ليغە موافىق بولماي بللكە نا حقلىق قىلغان منصبدارلار اوز اوزىكا فائده اليب خىلققە قويوبدور.

۱۹۱۱ نجى يىلى ياكە مېنك كوه نىنك اولقى يىلى مانجور خان سىلسەسى توشورولدى و خاقانىستان جھوريت بولدى. خاقان نىنك شىنجانكداكى حكومتى مېكتىب و مدنيت اوچون كوشىش آنچه قىلمايدور و حكومت مېكتىب اوچون بىر نەمە قىلغاندا ملالار تولا ضد توروب مېكىن بولغودىك توسابدور.

بىشىنچى دۇر

(۱۹۱۷ نجى يىل بولغان روسىيە نىنك انقلابىدىن تارتىپ بو وقتغچە) روسىيە نىنك چونك ايمپراطورلوقى توشكانى بىلان روسىيە نىنك اوترا آسپاسىدا بىر يىنكى وقت باشلانادور. ايمپراطورلوق نىنك اورنىدا صاويت جھوريتى يىدا بولدى و بو جھوريتكا روسىيە نىنك آسپاداكى تابعلارى كىردى. اول وقتدىن تارتىپ اوترا آسپاننىنك خىلقلارى ايلكاركىدىن مدنيتلىك بولغان و مېكتىب ايشلارى رواجلىق تاپىدور ليكن روسىيە نىنك انقلابى خاقانى اوترا آسپاغە آنچه تاثير قىلمايدى.

شىنجانك بولسە ھەم شىرقىدىن ھەم مغربدىن كسىلكان ايردى چونكە

ياندك زينك شينك اتلىق جانكجونك صاويت نينك تاثيرينى و خاقاندين كلكان ينكى خيال لارينى توسار ايردى. اول همه ينكىنى توسقانى اوچون ينكى ترقى خواھلاغانلار انى يمان كورور ايردى. ۱۹۲۸ نجى يىل جانكجونك نينك يامونيدا انقلاب چيقاندا يانك اولتورولدى. ليكن انقلاب چيقارغوجيلار نصرت تاپماي بلكه كهنه خيال لاردا بولغان جينك شوردين اتلىق منصبدار انقلابچيلارنى اولتوروب اوزينى جانكجونك قىلدى. پات يقندا معلوم بولدىكه جانكجونك منصبى لايىق قولغه توشمايدور. جينك سلطنت قىلغان طريقهسى نا راضىلىقغه و انقلاب چيقماقغه بر سبب بولدى.

شينججانك نينك ينكى زمانى

۱۹۳۳ نجى يىلدا بولغان انقلاب بيلان شينججانكدا بر ينكى زمان باشلاندى. اول انقلاب مذكور وقتدين بر نچه يىل ايلكارى قولدا باشلانغان ايردى. اورومچى داكى جانكجونك انى ياسقالي بر نچه مرتبه قولغه قوشونلار ايباردى. ليكن ۱۹۳۳ دا انقلاب كوچلوق بولوب تمام شينججانكغه تارقا تىلدى. قوشونلار نينك باشى خواجه نياز حاجى چونك غيرت بيلان جنك قىليب شھردين شھركا بارور ايردى. اول سردارلار نينك اراسيدا نا اتفاقلىق پيدا بولدى اما بارغان سارى برلاشتىلار.

شينك دوون ۱۲ نجى اپريل ۱۹۳۴ وچى يىلدا اورومچى شھرىنى الغانى بيلان خاقانى شينججانك نينك ينكى حكومتى قورولدى. شينك شىسى دوون ينكى حكومت نينك باشى، لى يونك جو شى و خواجه نياز حاجى فو جو شى بولدى. بولاردىن باشقه لودين سىلدينك، كھون سىلجانك و بر نچه باشقه منصبدارلار ينكى حكومت نينك ترقى قىلىشىدا مشهور بولغان ايكان.

بو آخرقى يىللار اىچىدە تىھام شىنجاڭ نىڭ شىھىر بىلان كىنتلارىدە چوڭ اوبدان مەكتىبلار ياسالدى و نىھىت تولا طالبلار اووقوغالى باشلابدور. اورومچى، اىلى، چوچىك، آلتى، و كاشغىر شىھىرلارىدە كزىتەلار باسىلىپ تورادور. و باشقە باشقە طرىقەدە ىنكى حكومت اوزى ترقى قىلغالى باشلاب اوتوموبىل مانكەورماققە يوللارنى كىنكروتوب توز قىلىپدور.

